

Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején

I.

Azok a historikusok, akiket a múltnak nemzeti határokon túlnyúló jelenségei foglalkoztatnak, hosszabb idő óta növekvő aggodalommal szemlélhetik a Kárpát-medencei népek történetírásának magatartását. A tárgyilagos kutatást már-már megbénító bajok kórokozói közül itt csak egyetlen egyre, de talán a legáltalánosabbra és veszélyesebbre kívánok rámutatni. S ez az, hogy rekonstrukciós munkáját legtöbb kutató e táj egykori életszerkezeteit majdnem teljesen figyelmen kívül hagyva, szinte légüres térben végzi. A letűnt élet hatalmas organizmusának a nemismerése vagy tekintetbe nem vétele a leggyakoribb oka azoknak a súlyos botlásoknak, melyeket egészen jószándékú kutatók is elkövetnek a tudomány és végeredményben saját nemzetük reális önismeretének a rovására. Az ilyen historikusok e táj jelenségeit magyarázva inkább a Rajnától a Dnyeszterig elmennek analógiáért, semhogy előbb a helyi viszonyok felől tájékozódni. E magatartás közelebbi okait most nem bolygatva, mind ennek, mind végső soron a többi gátlások legnagyobb részének a szülőanyja az a szemlélet, mely mindegyik itteni nép történetírásával a maga kizárólagos nemzeti életét és államát akarja e vegyeslakosságú táj múltjából levezettetni. A helyzet javulása mind az előbb említett konkrét esetben, mind pedig általánosságban csak ennek a mai szemléletnek megváltozása esetén várható, mely a Kárpát-medence adottságai között a tudományos történetírás fejlődését akadályozza. Meggyőződésem, hogy a mai tarthatatlan állapot magától megszűnik, amint az érdekelte nemzetek historikusainak lesz végre elég erkölcsi bátorságuk — akár közvéleményük álmódosásaival szemben is — hangosan kimondani, hogy a Kárpát-medence múltja tárgyilagosan csak néptörténetekre bontva, de mégis egységként kezelve, tárgyalható.

A magyar történettudomány már megtette a kezdeményező lépéseket a kibontakozás irányában, amikor az államtól függetlenül vette vizsgálat alá a népet. A néptörténeti, gazdaság- és társadalomtörténeti kérdések elmélyülő kutatása során ugyanis kiderült, hogy a történet kollektív tényezői nem tanulmányozhatók az állam- és politikai-történet síkján. Az új irány hívei a magyar nép múltja megcsonkításának érezték annak a mérhetetlenül gazdag emberi életnek a történeti vizsgálódás köréből való kirekesztését, mely az állam hatalmas építménye alatt eddig jeltelenül és bolygatatlanul meghuzódott. S amint a régi magyar állam mindent elborító árnyékát félretolták, hogy a magyar nép életét megragadhassák, addig alig sejtett új összefüggések tárultak fel előttük. Látniok kellett, hogy a magyar nép névtelen tömege összefonódva, egyen-

rangú és nem privilégizált félként élt azokkal a nemzetiségekkel, melyeknek sorsából az államtörténet eddig legfeljebb a politikumot tudta érzékelni. Kutatásaik közben azt is tapasztalhatták, hogy a magyarság és nemzetiség vagy nemzetiségek fontossági sorrendjét a territoriális történet kollektív tényezői sorában nem a felettük emelkedő magyar államiság, hanem az együttélő felek mindenkori helyi erőviszonya szabta meg. Azaz: Fogaras-földe, Hátszeg-vidéke vagy a Királyföld múltjának, fejlődésének legfontosabb meghatározója a román, illetőleg a szász népiség, nem pedig az apolitikus népi életbe tudatosan be nem avatkozó akkori magyar államiság. A helyi népi erőtényezők felismerésétől pedig már csak egyetlen lépés választotta el annak tudatosulását, hogy a Kárpát-medence múltja apolitikus (nép-, gazdaság-, társadalomtörténeti) elemeinek tárgyilagos feltárásához csak úgy juthatunk el, ha e táj történetét egymást kiegészítő és magyarázó néptörténetek sorozataként fogjuk fel már a magyar államiság korában is.

Ha majd ez a szemlélet általánossá lesz, akkor a román, szász, szerb, rutén és szlovák történetírás nem érezheti a magyar historiográfiától veszélyeztetve azt, ami a Kárpát-medence közös múltjából az egykori magyar állam keretei között élt románok, szászok, szerbek, rutének és szlovákok szerepe és teljesítményei mértékében az ő néptörténetét elvitathatatlanul megilleti. Erre az alapra állva bizonyára mindegyik nép könnyebben megítélhetné, hogy e történeti tájegység közös teljesítményeiből mi illeti meg őt és mi a másikat. Így megszűnnék végre a mai áldaatlan állapot, amikor a Kárpát-medence mindegyik szereplője egyedül magának tulajdonít mindent. A magyarság és a szomszéd népek, az egykori magyar állam és nemzetiségei történeti kapcsolatainak tudományunk fejlődéséhez annyira nélkülözhetetlen tárgyilagos vizsgálata más alapon alig remélhető. Mindez természetesen nem egyedül a magyar tudományon múlik. Előfeltétele, hogy a többi kárpátmedencei nép történetírása is rádöbbenjen: mekkora önámításra kényszerít és a tudományt fejlődésében mennyire gátolja mai múltszemlélete. Amíg azonban ez a kívánatos fordulat be nem következik, a magyar historiográfia aligha tehet egyebet, mint hogy igyekszik az új szemlélet előnyeit a magyar nép reális önismeretében hasznosítani és törekszik munkamódszereinek állandó továbbbeszolására.¹

A teendők között, melyeket a Kárpát-medence néptörténeti folyamatainak tárgyilagos vizsgálata érdekében mielőbb el kell végezni, legelső helyen áll e tájat átfogó életszerkezetek feltárása. Ezt a munkát valójában az érdekelt népek történettudományának együttesen kellene elvégeznie. A feladat azonban, éppen a megoldatlanságából eredő újabb és újabb hibák következtében sürgősebb semhogy az együttműködés előfeltételeinek kialakulásáig várjunk lehetne vele. E kutatásokat tehát a magyar történettudománynak, hogy legalább saját eredményei mentesüljenek e hibaforrástól, magára hagyatva is el kell kezdenie abban a reményben, hogy hamarosan maga mellett fogja találni azokat a román,

¹ Mindezek bővebb kifejtését »Göndolatok a Kárpát-medence történetírásának feladatairól« című kéziratban lévő tanulmányomban.

szász, szerb és szlovák kutatókat, akik éppen úgy népük multjának tárgyilagos megismerésére törekszenek, mint az új magyar történész-gárda.

Ezek a kutatások különösen lényegesek olyan territoriumokon, mint amilyen Erdély is, ahol az állam fogalma századok óta egymásbafonódó többszínű népi életet takar. Ma még nagyon tökéletlenek azok az eszközök, amelyekkel a historikus a névtelen tömegek apolitikus életét megragadni próbálja. A politikai történetírás kifinomodott, de szubjektív módszerei ugyanis — elrettentő példák serege tanúskodik emellett — a mult e jelenségeinek tárgyalásakor használhatatlanok. Új, tárgyilagosabb munkamódokat kell kialakítani, hogy a történetírás objektíve ábrázolhasson annyira bonyolult és egyéni beleéléssel meg nem fogható kollektív történeti folyamatokat, mint amilyenek a tömegek méhében és a különféle nemzetiségű csoportok érintkezése során végbementek. E módszerek mielőbbi kiformalása fokozott jelentőségű azoknak a kárpáti népeknek a szempontjából, melyeknek sajátos élete nemzeti államuk kivívásáig a magyarénál is nagyobb mértékben az állam és a politika alatti mélységekben zajlott.

A jeltelen kollektívumok érzékelhetéséhez — úgy látszik — legfontosabb annak a hatalmas érhálózathoz hasonlítható szerkezet-rendszernek a feltárása, melyben a kárpáti tömegek hétköznapjai, nemzetiségre való tekintet nélkül, lepereregtek. Aligha lehet ugyanis vitás, hogy a szerkezet tisztázása a benne lüktető élet meghatározásához is pozitív támaszpontokat nyújt. Természetesen ezután sem írható le a maga teljességében az az élet, mely a kereteken belül lefolyt. Mégis a jelenlegi szubjektív vélekedésekhez képest nagy eredménynek látszik, ha a szerkezet ismerete alapján a lehetőségek egy részéről határozottan megállapítható, hogy azok bizonyos korszakban és szerkezetben *nem fordulhattak elő*. A modern társadalomrajz szép példákkal bizonyítja, hogy a tömeg életét milyen nagy mértékben befolyásolják azok a szerkezetek, amelyekbe beleszületett. Ezért kell mindenekelőtt a mult teljes organizmusát — a kormányzervektől kezdve le egészen azokig a mindenütt jelenlévő apró szerkezetekig, melyekben a társadalmi és gazdasági élet lüktetett, feltárni — ha a jelenből hozott előítéletek nélkül akarunk letúnt korok kollektív jelenségeihez közeledni. Az emberi fejlődés általános szabályszerűségein belül ugyanis ezek a táji szerkezetek adják meg az egyes történeti egységek fejlődésének helyi változatait. A jelenségek helyes magyarázata éppen ezért csak ugyanazon egység életszerkezetéből lehetséges.

A magyar kormányzat-, hivatal-, intézménytörténet, valamint az írásbeliség egészen újszerű kutatásának eddigi gazdag eredményei a többi kárpáti nép történetírásának is komoly segítséget nyújtanak². E vizsgálatoknak valóban az átfogó kormányzati szervezetből kiindulva kell az alsóbb szerkezetek felé haladniok. Nem azért, mintha az élet formálásában ez utóbbiaknak kisebb lett volna a szerepük az előbbieknél;

² Szentpétery Imre oklevéltani, Hajnal István írástörténeti, Szilágyi Lóránd kormányzattörténeti munkái — legalább is erdélyi viszonylatban — a román és szász kutatásnak is megbízható útmutatói lehetnek.

hanem, mert amazok tisztázása előtt meddő kísérlet volna emezek feltárására vállalkozni. Éppen ezért különösen leverő, hogy bár Erdély történelmén három nép tudománya dolgozik, ezen a téren a kutatás a kiindulási pontok teljes tisztázásán sem jutott még túl³.

Az újkori erdélyi fejlődés egyik kétségkívül leglényegesebb problémája, hogy mi volt az a középkori örökség, mellyel az önálló fejedelemség élete elindult. A központi írásszervezetet illetően erre a kérdésre két kiváló dolgozat, a PÉCSI ANNÁÉ és a JANITS IVÁNÉ kereste a feleletet.⁴ Bár mindkettőnek a szerzője elsősorban a szűkebb értelemben vett diplomatika oldaláról fogta anyagát vallatóra, egyikük sem mulasztotta el az oklevelező intézmény szervezetének a vizsgálatát. Erre vonatkozó megállapításaik a születendő erdélyi hivataltörténet első fejezetének gerincét fogják alkotni. Mégis mivel munkájuknak főcélja a vajda, illetőleg a fejedelmi kancellária *oklevéladó* működésének tisztázása volt, nem látszik feleslegesnek, hogy a hivatali szervezet kérdései is világíttassanak meg olyan részletekbe menően, mint az oklevelezés.

E sorok íróját éppen az említett két kutató alapos munkája mentesítette a diplomatikai kérdések érintésétől. Különbösen is ő egészen más úton: a társadalom felől jutott el azokhoz a szervezeti problémákhoz, melyeket JANITS és PÉCSI vázolt fel először. A hivatalnokságnak a társadalomfejlődésben játszott szerepe kutatása közben terelődött figyelmé az első erdélyi hivatalos hivatalnok-réteg melegágyára: a vajdai kancelláriára. Innen, az érdeklődés különbözőségéből magyarázható, hogy e sorok a Janits és Pécsi által már körvonalazott szervezet további kidolgozása mellett más problémákra is keresik a feleletet. A hivatalban a szerző nem csupán kormányzati, hanem társadalmi tényezőt is látott. Ezért figyelte elsősorban az intézményt emberi tartalommal megtöltő hivatalnokokat és igyekezett életükről e kor töredékes forrásanyagából annyit megtudni, amennyit jelenleg csak lehetséges volt.

2.

Bár a szorosabb értelemben vett középkori magyar államon belül Erdély volt az egyetlen elkülönült nagyobb territorium, a kormányzását intéző vajda mellett az írásbeli teendők végzésére állandóbb és szer-

³ A kormányzat-, és írástörténeti, valamint a diplomatikai kutatások elmélyülését Romániában nagyon akadályozza, hogy az egyetemeken a segédtudományi oktatás meglehetősen mostoha elbánásban részesül. Bár a román történetírás legrégibb és leggazdagabb forrásokoportját alkotó erdélyi írásbeliséget illetően a magyar diplomatika nagy segítségére lehetne a román kutatóknak, a segédtudományok a kolozsvári Bolyai egyetemen — eltérően a többi romániai egyetemtől — még előadói állással sem rendelkeznek. Ez annál sajnálatosabb, mert így az előző magyar egyetem szép kezdeményezései, melyeknek az erdélyi történetkutatás igen nagy hasznát látná, elakadnak, mielőtt termésüket meghozhatták.

⁴ Pécsi Anna, Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlatlata 1571-ig. Bp., 1938. — Janits Iván, Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási és oklevéladó működése 1526-ig. Bp., 1940.

vezettebb hivatal feltűnően későn alakult ki. Még tisztázásra vár, hogy az írásbeliség igénylésének szerényebb méretein kívül nem volt-e ebben a kolozsmonostori és gyulafehérvári hiteleshely rendkívüli tekintélynek is szerepe. Bizonyos jelek alapján ugyanis egyáltalában nem lenne meglepő, ha az erdélyi írásbeliség három fő központjának termékeit egybevetve, kiderülne, hogy a felgyülemlett írásos teendői elvégzésére a vajdai kancellária időnként a hiteleshelyek személyzetét is segítségül hívta.⁵ A vajdai írásszerv határozottabb jelleget azóta öltött magára, amióta személyzete Váraskeszi Lépes Lóránd hosszú alvajdasága (1415—37) alatt állandósult. Ezzel kezdetét vehette a hivatal sajátos gyakorlatának a kialakítása. 1442—64 között, bár közben az alvajdák és vajdák gyakran változtak végig ugyanaz a személy: magister Nicolaus viselte a protonotariusságot.⁶ Amint az oklevelekben a *protonotarius noster* kifejezést lassanként a *partium Transsylvanarum protonotarius* cím váltotta fel, ugyanolyan ütemben lett a vajda familiariusai közül toborzódó írásszervből territoriális hivatal, mely a vajdák személyének változásától egyre függetlenebbül intézte az ügyeket a kialakult gyakorlat szerint. Ettől az időtől kezdve már valójában nem vajdai és alvajdai, hanem erdélyi kancelláriáról kell beszélni.⁷

Igy vázolható fel JANITS eredményei alapján az az út, melyet a vajdai kancellária Mohácsig megtett. A szervezet felől szintén ő tájékoztat. Tőle tudjuk, hogy a kancellária élén a protonotarius állott; mellette általában két notarius és változó számú scriba dolgozott. Ilyenek mutatkozott a vajdai kancellária első feltűnésekor éppenúgy, mint Mohács előestéjén. A régi és szokványos elnevezések alatti tartalom azonban időközben jelentős változáson ment keresztül. Ennek a folyamatnak a megfigyelése az első feladata dolgozatomnak.

Minden jel egyöntetűen azt bizonyítja, hogy a vajdai protonotariusok a XV. század utolsó negyede előtt csupán a kancellária írásos tevékenységét vezették, az igazságszolgáltatásban azonban önállóan nem vettek részt. Az ítélőmesterek rendkívül fontos munkáját Erdélyben — a XV. századi adatok így mutatják — a királyi kúriából esetenként kiküldött protonotariusok végezték. 1493—96-ban Liszikai Ádám, a századfordulón pedig Marochai Ferenc — mindkettő egyszersmind a *personalis praesentia regia protonotarius* — működött ítélőmesterként a vajda mellett.⁸ De nem csupán az ítélőszékek alkalmával, hanem nagyobb jogi tudást kívánó fontosabb ügyekben is az udvarból küldtek ki ítélőmestert. Így például 1496-ban II. Ulászló király a vajdahunyadi uradalom és Szászváros közötti határviszály eligazítására „certos ma-

⁵ A kolozsmonostori konventnek a vajdai kongregációk alkalmával végzett munkája is a vajdai írásszerv tehermentesítését szolgálta [Janits, i. m. 35, 37, 43]. Amióta szervezete kialakult, a kancellária egyre többet vett magára ezekből a hiteleshelyi teendőkből.

⁶ Janits, i. m. 63.

⁷ Janits, i. m. 62—3.

⁸ Janits, i. m. 66. — ENMLt. Kemény-es. malomfalvi lt. 1493. VIII. 5. — Jósika-es. hitb. lt. 1500. I. 20. — Km. 1499. IV. 19 [Beke 305].

gistros prothonotarios“ rendelt ki.⁹ Az erdélyi ítélőmesteri teendőket tehát valójában bármelyik országos bíróság protonotariusus elláthatta.¹⁰

Ez azonban csak elméletben volt így. Ténylegesen ugyanis a gyakorlat bizonyos rendet alakított ki ott is, ahol törvényes szabályozás nem történt. A XV—XVI. század fordulóján a vajdaságot leghosszabb ideig viselt két főúr, Báthory István (1479—93) és Szentgyörgyi Péter (1499—1510) egyidejűleg országbíró is volt. Érthető tehát, hogy vajdai ítélőszékeiken is ugyanaz a belső hivatalnokszemélyzet volt segítségükre, mint a kuriában. Például 1481—86 között Thuróczy János, a történetíró, ebben az időben országbírói notarius, a vajdai kancelláriában is dolgozott. Szentgyörgyi Péter 1502-ben alországbíráját, Magyi Pált alvajdaként alkalmazta.¹¹ Azt még Werbóczy is megtette, pedig akkor már a vajdai kancellária sokkal fejlettebb volt, hogy az országbírói kancelláriából hozott le magával segítségül jegyzőket. Így szerepelt az 1514. évi vízkereszti octaván tárgyalt ügyekben Komlói Péter mester és Oroszi Ferenc országbírói notarius.¹² Az országbírói és vajdai kancellária között a hivatalfőnök személyének közös voltából természetesen adódó kapcsolatokat tovább mélyítette, hogy az 1500. évi decretum — talán éppen az előbbi összefüggések következményeként — a királyi kuriába fellebbezett erdélyi ügyekben — eltérően az eddigi határozatlan eljárásoktól — egyedül az országbírót ismerte el illetékesnek. A gyakorlat és végül a Tripartitum is ezt szentesítette.¹³

Azokban éppen a personalis praesentia regia protonotariusainak előtérbe kerülése a Báthory és Szentgyörgyi vajdasága közötti mozgalmasabb időszakban mutatja: a gyakorlat szokássá kövesítő erején kívül más tényező közrejátszása is kellett ahhoz, hogy az erdélyi ítélőmesterség kérdése végül mégis az országbíró kancelláriájával kapcsolatosan rendeződjék. Azt hiszem, aligha tévedek, ha ebben WERBÓCZY ISTVÁNNAK tulajdonítok szerepet. Ő ugyanis 1503-tól kezdve az országbírói és a vajdai ítélőmesteri ügykört saját kezében egyesítette.¹⁴ Mindkét tisztséget 1510 után is megtartotta, amikor pedig a vajda és az

⁹ Amlacher Albert, Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos, Hermannstadt, 1879. 61—2.

¹⁰ Bizonyára ezzel magyarázható Janits érdekes megfigyelése [i. m. 37], hogy a vajdai törvényszékek gyakorlata hajszálpontosan követi az udvari bíróságok szokásait. Ha ott valami változtatás történt, itt is mindjárt alkalmazkodtak hozzá.

¹¹ Janits, i. m. 66. — A következő példák alapján azonban valószínűbbnek látszik, hogy Thuróczy is csak mint jegyző vett részt a vajdai ítélőszékeken. Arra ugyanis, hogy udvari kancelláriák notariusai Erdélyben protonotariusként működhettek volna, egyetlen egy adat sem ismeretes. Az ítélőmesterek lehozatalára éppen a jogi tudás, gyakorlat és tekintély miatt lehetett szükség. — Magyi alvajdaságára: SzOkI. VIII, 192.

¹² ...magister Petrus de Komlos curie regie et styli nostri vayvodalis notarius... [TelOkI. II, 327]; Franciscus Orozy curie regie et sedis nostre iudicarie notarius... [ENMLt. Suky-cs. It. 1514. I, 18],

¹³ Janits, i. m. 56—7.

¹⁴ Fraknói Vilmos, Werbóczy István életrajza (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., 1899. 32—3, 50.

országbíró többé már nem ugyanaz a személy volt. Végül azzal, hogy 1514-ben az országbírói ítélőmesterségről leköszönve vajdai protonotariusként még két esztendőn keresztül szolgálta Zápolyát, kihasználható praecedentst teremtett a curialis bíróságoktól teljesen független erdélyi ítélőmesterségre.¹⁵ Werbőcznek ez a bizonyára egyéni érdekből és pártpolitikai megfontolásokból eredő lépése tette először teljesértékű, önálló hivatallá a vajda kancelláriáját. Amikor azonban ő 1516-ban királyi személynökké lépett elő, nagy vívmánya veszélybe került.¹⁶

A Werbőczy távozásától BARCSAY PÁL kinevezéséig (1519) terjedő három esztendő fejlődését a jelenleg ismeretes anyag segítségével még nem lehet eléggé tisztázni. Minthogy királyi udvarból kirendelt protonotariusok ezekben az esztendőekben nem fordulnak elő, a korábbi gyakorlat újraeledésével nem kell számolnunk. Valószínűbbnek látszik tehát, hogy az ítélőmesteri ügykört a kancellária valamelyik tagja látta el. Kérdés azonban, hogy akadt-e a vajda környezetében olyan jogképzett, gyakorlott és tekintélyes tisztviselő, aki ezt a nehéz feladatot siker reményével vállalhatta. Végignézve Zápolya udvarának számbajöhető tagjait, két személyről: Barcsay Pál notariusról és — bármilyen hihetetlennek tetszik is — Thuróczy Miklós alvajdáról tételezhető fel, hogy Werbőczy távozása után végezhetette a protonotariusi teendőket. Minthogy az előbbi személyével később alaposabban megismerkedünk, itt csupán az utóbbival kapcsolatos feltevés indoklására szorítkozom.

Egészen szokatlan az a szerep, melyet THURÓCZY MIKLÓS az erdélyi ügyintézésben játszott. A külvilág felé elsősorban tekintélyes alvajdátársa, Barlabássy Lénárd szerepelt; Thuróczy meglehetősen háttérbe szorítva, a kancellária munkájába kapcsolódott be. Nem csupán a secretarius vagy notarius kötelességéhez tartozó lecta-zást, corrigálást végezte időnként, hanem néha sajátkezűleg állított ki okleveleket.¹⁷ Nem rendszeres hivatali munkaként, hanem egyéni kedvtelésből dolgozhatott Thuróczy a kancelláriában. Ő ugyanis a nagyúri-katonai jellegű alvajdai tisztségben is megmaradt hivatalnok-intellektuelnek. Apjától örökölt hajlamok és a kisebbik kancellárián, az udvarban töltött évek formálták őt „modern“ bürokratává. Ilyen lelki beállítottságú, alapos jogi tudással rendelkező „újtípusú“ ember, aki ügyis az igazságszolgáltatással megfelelt el életét, aligha tért ki az érdeklődésének, képzettségének megfelelő, becsvégyát kielégítő ítélőmesteri munkakör ellátása elől.¹⁸ Miatán azonban egy év múlva (1517) ő is távozott Erdélyből, Werbőczy elárvult ügyköre bizonyára a kancellária legképzettebb tagjá-

¹⁵ Fraknói, i. m. 102.

¹⁶ Fraknói, i. m. 106.

¹⁷ ENMLt. Wass.-cs. lt. 1511. XI. 10, 1512. VI. 24, 1512. VII. 8. Ilyenirányú munkássága annyira beleilleszkedik a kancellária gyakorlatába, hogy Pécsi [i. m. 12] joggal tarthatta őt is notariusnak.

¹⁸ Hivatali pályájának főbb állomásaira vonatkozóan l. Kaszák József, Thuróczy János élete és krónikája (Művelődéstörténeti Értekezések 22.) Bp., 1906. 10—1.

nak, Werbőczy volt kollégájának és évtizedeken át munkatársának, Barcsay Pálnak a kezébe került.

Az erdélyi protonotariusi állás forma szerinti betöltésének éveken át való halogatása mögött a centrális és territoriális politikai erők harca rejtőzik. A vajdai kancellária azonban, akárcsak a Zápolya kezén kiteljesedő vajdai territoriális hatalom, már belenőtt az Erdélyben adódó összes feladatok szakszerű ellátásába. És igényelte is ezt magának. A kancellária kifelé zárt érdekközössége lett a benne dolgozó tisztviselőknek. Nem egyedül csak a trónkövetelő Zápolya számára látszhatott tűrhetetlennek, hogy territoriumának kormány szerve alárendelt fiók-hivatala legyen valamelyik udvari hatóságnak. Valóban nehéz is elképzelni, hogy a vajda, aki magát a király után következőnek érezhette, továbbra is beleszólást engedjen az erdélyi ügyekbe esetleg éppen vele ellenlábás főúr tőle független hivatalnokainak. Korszerű képzettségük, hosszú gyakorlatuk alapján azonban maguk a vajdai tisztviselők szintén sérelmesnek találhatták, hogy hivataluk legmagasabb polcát, legjövendőmezőbb stallumát idegen hatóságok tagjai ezután is elzárják előlük. Nem ismerhették el többé, hogy egy udvari tisztviselő nagyobb hozzáértéssel intézheti az erdélyi ügyeket, mint ők. Végül az erdélyi társadalom is kinőtt abból és kényelmetlennek érezte, hogy pereit csak úgy félkézzel intézze egy, vele egyébként semmiféle kapcsolatban nem álló távoli hivatal ismeretlen tisztviselője, akihez személyes kapcsolatai sincsenek.

Ennek a három tényezőnek: az erdélyi társadalom igényeinek, a vajda territoriális hatalmi törekvéseinek és az erdélyi hivatalnokság öntudatosulásának a találkozásából született meg az a korszerű kancellária, mely már valóban teljes joggal erdélyinek nevezhető. 1519 február havában az ítélőmesteri ügyeket addig is intéző BARCSAY PÁL a teendőik mellé a címet is elnyerte. Ettől kezdve a nemzeti párt nagyhatalmú trónjelöltjének az erdélyi kancelláriája tükörképe a királyi udvar központi kormány szervének.¹⁹

A vajdai adminisztrációnak az említett három erő hatására végbenő korszerűsödésében azonban a független és állandó protonotariusság csak egyik mozzanat. A másik, nem kevésbé lényeges változást hozó újítás a secretariusi állás megszervezése volt. Az eddig ismeretes adatok világánál valóban úgy látszott, hogy a néhányszor felbukkanó secretariusi intézménynek a vajdai kancelláriában nem jutott jelentékenyebb szerep, s a Mohács utáni zavarok végleg eltüntették az erdélyi gyakorlatból. Újabban előkerült adatok azonban egészen mást mondanak. Nem lesz tehát felesleges megkísérelni a secretariusság kialakulásának és a vajdai adminisztrációban játszott szerepének legalább nagyjából való tisztázását. A titkári tisztség gyökértelenségére vonatkozó

¹⁹ Janitsnak [i. m. 66.] az a határozott állítása, hogy Mohács előtt a vajdának egyszerre két protonotariusus volt, Pécsinek [i. m. 9. l. 14. jegyz.] egy téves olvasásán alapszik. Az idézett oklevél [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 32.] kancelláriai jegyzetében ugyanis teljes biztonsággal olvashatóan nem *protonotario*, hanem *secretario* áll. Pécsi tévedése különben Barcsay s Kőrösy alábbi életrajzi adataiból is világosan kiderül.

nézetek mindjárt maguktól elesnek, ha az eddigi, egymással semmiféle összefüggést nem mutató adatokat újakkal kiegészítve, egyetlen láncca fűzzük össze.²⁰ Az alábbi, egyes pontokon még bővíthető adatsor tanúskodik amellett, hogy a secretariatús a XVI. század elejétől kezdve a vajdaság megszűnéséig állandó és jelentős pozíció volt az erdélyi kancelláriában.

A legelső secretarius nem Barcsay Pál, mint eddig tudtuk, hanem az az ANDRÁS DEÁK volt, aki 1503-ban a vajdával együtt szabálytalan oklevél kiállítására kényszerítette a kolozsmonostori konventet.²¹ Jellemző azonban a nehézségekre, mellyel e korszak erdélyi hivataltörténéskének meg kell küzdenie, hogy az első titkárnak még teljes nevét sem sikerült megállapítani. Jóllehet e két személy közötti kapcsolatnak nem nagy a valószínűsége, megemlíthető, hogy Zápolyának 1519-ben állítólag volt egy KŐSZEGI ANDRÁS nevű secretariususa.²² András deák után, bár adatok csak 1508. január 2-től kezdve szólnak róla, hihetőleg már az előző évtől kezdve, BARCSAY PÁL lett a titkár.²³ 1510 szeptember közepe táján még mindig ő viselte e tisztséget. Szeptember 23-án azonban már SZUCSÁKI JÁNOS DEÁK az új vajda secretariususa. Bizonyára azért, mert Barcsay a lelépő Szentgyörgyi Péter országbírói kancelláriájába ment vissza. Oda, ahol Erdélybe jöve tele előtt is dolgozott volt.²⁴ Ellentmondó adatok hiányában feltételezhető, hogy Szucsáki egészen 1516 táján bekövetkezett haláláig titkárkodott. Ő ugyan ezt a címét éppen úgy sohasem tüntette fel kancelláriai jegyzeteiben, mint korábban notarius voltát sem jelezte.²⁵ Mégis abból, hogy a Barcsay távozása és visszajöve tele közötti időben (1510—16) Thuróczy Miklós alvajdán kívül ellenőrző jegyzetek az okleveleken csak tőle ismeretesek, arra lehet következtetni, hogy a secretariatús teendőit végig Szucsáki látta el.²⁶ Az ő kancelláriai működéséről azonban 1516. tavasza után az adatok hallgatnak.²⁷

Ettől az időponttól kezdve Kőrösy Miklós feltűnéséig eltelt más vonatkozásban is átmeneti négy-öt esztendőből csak a már említett KŐSZEGI ANDRÁS secretariusságának maradt egyetlen bizonytalan nyoma. Bár Kőszegi itteni hivatalnokoskodásának sem az 1519 előtti, sem a későbbi időből nincs más emléke, titkárságának, mint látható, a kancellária személyi viszonyai nem mondanak ellent. Mégis mindaddig, amíg a kérdéses oklevél eredetiben való vizsgálatára sor nem kerülhet,

²⁰ Janits, i. m. 65, 73—4.

²¹ MODL. 26818.

²² SzOkl. I, 342.

²³ Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation: Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I. Abt. 1. Bd. Hermannstadt, 1880. 494 (Ezután: Rechnungen). — TTár 1907. 106.

²⁴ MODL. 27251, 27405.

²⁵ ENMLt. Wass.-cs. lt. 1506. X. 1., Gyfhv. B. 1071, 1502. III. 8.

²⁶ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 107. No. 1. — Wass.-cs. lt. 1512. V. 9. 1514. II. 1.

²⁷ ENMLt. Wass.-cs. lt. 1516. VI. 11.

megfontolandók azok az aggodalmak, melyek az adat egykorúsága és így Kőszegi András Mohács előtti secretariussága ellen felmerültek.²⁸

A Szucsáki János után kissé homályba vesző sor következő láncszemét a már említett Kőrösy Miklós alkotja. Titkársága Szucsáki utódának (Kőszegi Andrásnak?) a távozása után kezdődhetett, valószínűleg 1520 tavaszán.²⁹ Mindenesetre 1519. május 7-én Kőrösy még határozottan notariusnak írja magát, 1522. augusztus 20-án azonban a szászok ajándék-listáján már secretariusként szerepelt.³⁰ Ettől kezdve a mohácsi katasztrófaig ő viselte e tisztséget.³¹ Zápolya régi munkatársától megkoronázása után sem vált meg, hanem titkárként magával vitte a királyi kancelláriába.

Jóllehet Mohács után a középkori vajdai hatalom egyre inkább összezsugorodott, a secretariatus továbbélése a csökkent hatáskörű vajdai kancelláriában is kimutatható. A hivatal régi kereteihez a hanyatlás időszakában is szívósan ragaszkodtak, bár azok között korántsem folyhatott már olyan differenciált munka, mint Zápolya korában. Az 1526—40 közötti oklevelesanyag rendszeresebb átvizsgálása nélkül is két újabb vajdai titkárra sikerült bukkannom, annak ellenére, hogy eddigi tudásunk szerint ez a tisztség Mohács után megszűnt. 1527 elején, tehát mindjárt Kőrösy távozása után CSERNELHÁZY AMBRUS lett az új vajda secretarius. Ő a budai udvarból került le, de itt legfeljebb csak Perényi Péter vajdaságának végéig (1529) szolgálhatott.³² Mindaddig, amíg Erdélyben Zápolya uralma újból meg nem szilárdult, az egész adminisztráció és írásbeliség az átmeneti állapot rendszertelenségét tükrözi. Amikor azonban a rend kezdett helyreállani és a régi intézményeket lassan újraszervezték, a vajdai kancelláriában megint feltűnt a secretariatus. 1534—35-ben többször említik Báthory István vajda (Pesti) Gábor nevű titkárát.³³

A fenti adatok mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a secretarius a XVI. század elejétől kezdődően állandó tagja volt a vajdai kancelláriának. Mielőtt azonban azt vizsgálnók, hogy mi tette szükségessé ezt a korábbi vajdai adminisztrációban teljesen ismeretlen állást, hová nyúlnak gyökerei, mi volt a szerepe, még egy kérdésre kell röviden felelni. Felmerültek ugyanis olyan nézetek, hogy a vajdai oklevelekben szereplő secretariusok nem a kancellária tisztviselei, hanem a vajdák magántitkárai, vagy pedig más, udvari méltóságukkal kapcsolatos

²⁸ Janits, i. m. 65. l. 42. jegyz. A SzOkl. I, 342 közölt szöveg eredetijét ugyan az ENMLt. őrzi, de az oklevél jelenleg nem hozzáférhető.

²⁹ Ekkor veszik ugyanis fel a kancelláriába notariusnak Szucsáki Ambrust, hihetőleg éppen az előlépő Kőrösy helyébe [TelOkl. II, 446].

³⁰ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 149. No. 7. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Kronstadt, 1886. I. 443 (Eztán: Quellen).

³¹ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 32.

³² Gyfhy. B. 848. 1527. IV. 9. — Főgel József, II. Lajos udvara. Bp. 1917. 58.

³³ Gyfhy. B. 484, 486. 1534. — Quellen II, 424. — Nevére vonatkozóan: SzOkl. III, 253. — Pécsi, i. m. 20.

alkalmazottai lehettek.³⁴ Addig is, amíg vázolhatjuk a szükségleteket, melyek a secretariatus szervezését megkövetelték, konkrét bizonyítékkal háríthatjuk félre az előbbi feltevéseket.

A vajda magántitkárának az életsorsa ugyanis, szinte az erdélyi secretariatus első feltűnésétől kezdődően ismeretes.³⁵ Minthogy tehát Szentgyörgyi Péternek már megvolt a maga dunántúli pátriájából való hűséges titkár-familiarisa, a vajdai secretariatus felállítását nem személyes ügyei tették szükségessé. A vajda személyi titkára és kancelláriai secretarius adataiszerűen bizonyíthatólag két különböző személy volt. Az okleveles anyag határozottan tanúskodik amellet, hogy a magántitkárnak az erdélyi kormányzati kérdésekben semmiféle szerepe nem volt. Már az oklevelek kifejezése utal a két ügykör szétválasztottságára. Amíg az elsőt mindig secretarius vaivodae-nak nevezik, addig az utóbbit eleinte — különösen a Barcsay javára szóló s bizonyára általa fogalmazott levelek — secretarius cancellarius-nak titulálják.³⁶ Ez a szubjektív vélemény mindenesetre annyit elárul, hogy a királyi udvarból jövő Barcsay itteni új ügykörét melyik curialis hivatalnokéval tartotta azonosnak.

Ezek után bizonyára helyesen járunk el, ha a secretariatus kialakulására a magyarázatot kizárólag a vajdai kancellária viszonyaiban keressük. A protonotariussággal kapcsolatosan már láttuk, hogy a vajdai írásszerv még a XVI. század fordulóján is ugyanolyan kezdetleges és kiforratlan keretek között működött, mint két évszázaddal korábban. Állandó, felelős vezetője sem volt, mivel a protonotarius csak az ítélszékek alkalmával tartózkodott Erdélyben; a katona-birtokos alvajdák pedig nem rendelkeztek kellő előképzettséggel, sem hajlammal az írásos munka rendszeres ellenőrzésére. A protonotarius erdélyi tartózkodása idején legjobb esetben is csak az igazságszolgáltatással kapcsolatos oklevelezést ellenőrizhette. Pedig ekkor már a hódító írásbeliség a vajdai kormányzat egyéb terein szintén birokra kelt a szóbeli ügyintézésel.³⁷

³⁴ Janits, i. m. 65, 74.

³⁵ Szentgyörgyi magántitkáráról, Nádasdi Sárközi (néha Erchy) Albert mesterről 1504-től kezdve egészen haláláig meglehetősen sok adat maradt fenn. Az egyszerű sorból származó, de tanult férfiú egész pályáját, jelentős vagyonszerzését éppen Szentgyörgyi pártfogásának és a mellette szerzett összeköttetéseknek köszönhette. 1510-ben a vajda nemességet szerzett számára. 1519-ben királyi fiscalis director lett, s e mellé 1522-ben protonotariusságot is kapott [Sárközy Imre, A Nádasdi Sárközy család: Turul 1906. 28—33].

³⁶ Pécsi hibás olvasata [i. m. 10.] alapján Janits Barcsay címét cancellariae secretarius-nak tudja [i. m. 58]. A kérdéses oklevelek eredetijében azonban az illető részek így hangzanak: *secretar(ii) cancellar(ii) nostri* [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 37], *secretary cancellary eiusdem wayuode* [MODL. 27591—3].

³⁷ Janits egyébként kitűnő dolgozatának nagy hiányossága, hogy a vajdának csupán igazságszolgáltató működésével foglalkozik. A kép teljességéhez, az organizmus egész működésének megismertetéséhez nélkülözhetetlenek érezzük a vajdai közigazgatás feltárását. Csak a két funkció egymás

Az ügyek zavartalan viteléhez tehát nélkülözhetetlen lett egy állandóan, rendszeresen működő írásszerv.

Ennek a hiányából eredő zavarokra az erdélyi társadalom a XVI. század elején már élénken reagált. A vajdai kancellária kivénhedett, akadozó gépezetének tökéletlen működésére élénk fényt vetnek a bírások terén úrrá lett zűrzavaros állapotok. Pedig a vajdai adminisztrációnak éppen ebben az ágában volt a delegált protonotariusok révén az új idők által követelt szakszerűség viszonylag leginkább biztosítva. Mégis 1505-re ezen a téren is olyan tarthatatlan helyzet alakult ki, hogy megváltoztatására az ügyeket elhanyagoló vajdával szemben az erdélyi társadalom maga kényszerült kezdeményező lépéseket tenni. Ekkor ugyanis a három rendi nemzet tordai gyűlése bizottságot küldött ki az igazságszolgáltatás ideiglenes rendezésére. A következő évben Segesvárt hozott articulusok értelmében mindegyik nemzet 14—14 kiküldöttjéből közös, tartományi bíróságot alakítanak, mely az egyes natioi közötti ügyeket 32 évre visszamenően letárgyalja. Minderre azért van szükség — mondják —, mert egy idő óta a vajda távolléte következtében nem szolgáltatnak igazságot, s a sok orvosolatlan sérelem megbénítja a három nemzet erejét. Addig tehát, amíg a király vajdája útján nem gondoskodik a rendről és békességről, a három natio maga igyekszik azt megteremteni³⁸.

Az oklevél itt nem részletezett további súlyos megállapításai mutatják, miként vélekedett az erdélyi társadalom a vajdai igazságszolgáltatás gépezetéről. Pedig az adatok egész sora tanúskodik amellett, hogy a szokványos ítélőszékek ebben az időben sem szüneteltek. A panaszkok oka tehát a szervezet tökéletlenségében keresendő. Minthogy nincs nyoma e rendi bíróság működésének, fel kell tennünk, hogy talán éppen a segesvári végzések hatására a vajda maga léptetett életbe bizonyos reformokat. Ezek sorába illeszthető a secretarius végleges megszervezése.

Ahhoz, hogy a vajdai adminisztráció eleget tehessen a megnövekedett kívánalmaknak, mindenekelőtt a kancellária élére olyan állandó és felelős vezetőt kellett állítani, akinek a kötelessége az irodai munka irányítása. Ilyen lehetett a legelső secretarius: András deák. Az ő feladata semmivel sem lehetett több, mint a XV. század közepe előtti vajdai protonotariusoké: első jegyzőként az iroda vezetése. A protonotariusi cím azonban időközben jelentésváltozáson ment keresztül, s ennek megfelelően Erdélyben egyedül csak Werbőczy ítélőmestert illethette meg. A hivatal ügyintézését vezető tisztviselőnek, azaz a régi protonotariusnak, a neve a királyi kancelláriában ekkor már secretarius.³⁹ Egészen természetes tehát, hogy az új munkakört Erdélyben is ezzel a korszerű címmel jelölték.

melletti ábrázolása esetén adható végleges válasz a szervezet fejlődési problémáira.

³⁸ Teutsch Friedrich, Die „Unionen“ der drei ständischen „Nationen“ in Siebenbürgen bis 1542: VerArch. XII (1874), 99—102.

³⁹ Szilágyi Lóránd, A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526: Turul 1930. 47—8. — Ua., A királyi secretariusok intéz-

A rendek 1506. évi megmozdulása azonban sokkal súlyosabb kérdést vetett fel, mint amit a folyamatban lévő belső reform megoldani igyekezett. Most már nem egyedül az írásbeli munka folyamatosságának és ellenőrzésének biztosításáról volt szó, hanem a peres ügyek gyorsabb intézéséről. Werbőczy ítélőmester, akár csak a vajda, az országos politikában és az országbírói széken volt elfoglalva. Olyan helyettesről kellett tehát gondoskodni, aki nemcsak, hogy állandóan Erdélyben tartózkodik, hanem ismeri a bírósági gyakorlatot s kellő jogi tudással rendelkezik ahhoz, hogy a bírósági adminisztrációt a protonotarius távollétében is tovább vihesse. Ezt a munkakört azonban András deák már nem tudta betölteni. Így esett a választás Werbőczy volt kollégájára, a vajda előtt szintén ismeretes BARCSAY PÁL országbírói notariusra. Amint alább látni fogjuk, Barsay 1507 folyamán meglehetősen széles hatáskörrel átvette a vajdai kancellária tulajdonképpeni vezetését. Bár világosan látszik, hogy Szentgyörgyi és Werbőczy előtt a secretariusság felállításakor mintaképként a Mátyás által megreformált királyi kancellária lebegett, az új állásra a vajdai írásszerv primitív viszonyai között egészen más feladatot hárult, mint Budán. A cél ugyanis nem a munkakörök szakszerű megosztása, hanem a régi munkamód eredményesebbé tétele volt. Újabb jelentős fordulatnak kellett jönnie, hogy az azonos elnevezés alatt itt is ugyanaz a tartalom képződjék, mint a királyi kancellárián. Ez a változás legjobban a titkári ügykör fejlődésén figyelhető meg.

Az eddig közkézen forgó adatok valóban elégtelenek voltak a secretariusok munkakörének meghatározásához⁴⁰. Bár ezen a ponton még mindig további kutatás szükséges, ma már nagy vonalakban mégis felvázolható, hogy mi volt a secretarius szerepe a vajdai kancelláriában. Az első korszakban, mely — úgy látszik — hozzávetőleg az önálló protonotariatus felállításáig tartott, a titkár teendői a kancellária belső, írásbeli munkájának vezetésére korlátozódtak. A protonotarius távollétében, annak intézkedései szerint kisebb ügyekben megszerkesztette az ítéletleveleket, a notariusokkal együtt fogalmazta, írta, ellenőrizte, javította az okleveleket. Bevallásokat vett fel, a perek egyes fázisai közötti írásbeli munkákat ellátta. Egyszóval a folyó ügyintézés irányította. Sőt még a perek bizonyos fázisaiban is eljárhatott az alvajdával együtt. Például 1510-ben Szentgyörgyi Péter Budáról meghagyja az alvajdának és a secretariusnak, hogy udvarmestere perét, mivel az őket érdekelteknak tartja, az ő hazaérkezéséig ne tárgyalják⁴¹. A pereknek tárgyalásra való előkészítése, referálása az ő feladata volt. Az ügyek gyors elintézése vagy elintéztetése jórészt tőle függhetett. Különben aligha szerepelne a titkár neve olyan gyakran és szinte a legtekintélyesebb összegekkel a szászok által megajándékozott vajdai tisztviselők között. Az egész adminisztráció minden szála az ő kezébe futott

ménye és az újkori magyar állam: Domanovszky Emlékkönyv Bp., 1937. 547—61.

⁴⁰ Janits, i. m. 74.

⁴¹ TTár 1907. 106.

össze. Az Erdélyben ritkán és rövid ideig tartózkodó protonotarius csak névleg volt a kancellária vezetője, valójában a secretarius tekintetű a hivatal fejének.^{41a} Ezért viselte mindig ezt a tisztet a legképzettebb, legtekintélyesebb és legnagyobb gyakorlattal rendelkező kancelláriai alkalmazott. Baresay és Werbőczy régi személyes barátságának is része lehetett abban, hogy a secretarius az ügyek intézésében akkora befolyásra tett szert. Úgy látszik, hogy — legalább is Baresay titkársága idején — Werbőczy csak az oktavális székeket vezette, megadta az utasításokat, de azok végrehajtása, írásba foglalása a secretariusra maradt.

A secretariusnak és protonotariusnak az ügyintézésben játszott szerepe felől a szász számadáskönyvek bejegyzései tájékoztatnak. Szében és a hét-biráék 1509. évi elszámolásában az ítélmesterre vonatkozóan a következő feljegyzések találhatók. Január 16-án kéri a vajdát, hogy bizonyos differenciák eligazítása végett az ítélmestert újból hozza magával. Április 21-én ismét kéri Werbőczyt bizonyos határjárás elvégzésére. Május 26-án, majd június 14-én a protonotarius Kóhalom és Újgyház székben határviszályokat igazít el a helyszínen.⁴²

Ezzel a néhány bejegyzéssel szemben áll azoknak a legkülönbözőbb ügyeknek a hosszú sora, melyekkel a szebeniek — amint a szűkszavú zöveg mondja — „ad dominum vayvodam“ fordultak. A tarka sorból ízelítőként hadd álljon itt a júliusi ügyek listája: egy eikindáli román jobbágy erőszakos elvitele, a ladamosiaknak Barlabassy Jánossal való viszálya, katona-állítással kapcsolatos kérések, ellopott lovak és a Péterfalváért folyó per tárgyában, — mindegyikben többször is, — jártak ekkor a szebeniek a vajdánál⁴³. Ezek közül például az aratás idején kiállítandó háromszáz katonára vonatkozó követeléshez vagy a péterfalvi per kedvező elintézéséhez, amint azt a miattuk való sok költség és járás-keelés sejteti, fontos érdekek fűződtek. Kedvező referálásuk, a velük kapcsolatos írásos munka elvégzése elsősorban a secretarius feladata volt. A péterfalvi per idején például, a szebeniek az útból fordítják vissza küldöncüket és menesztkik sürgősen Baresay után⁴⁴. A vajdával együtt Szébenből távozó titkár után egészen Medgyesig szalasztanak egy szolgát „bizonyos iratok végett“⁴⁵. 1508. január 2-án a hét szék ügyében kiállított iratokért a szebeni polgármester húsz forintot fizet Baresaynak⁴⁶. A secretariusnak a perek intézése körüli fontos szerepére a péterfalvi per honorariuma világít rá. Amíg az ügyvéd a tordai tárgyalásért hat forintot kapott a szebeniektől, addig Baresaynak az ítéletlevél kiállítása címén és egyéb szolgálatai jutalmául viszonylag hatal-

^{41a} MTTár XXIII (1877), 127.

⁴² Rechnungen 508, 512, 516.

⁴³ Rechnungen 518—22.

⁴⁴ Rechnungen 529.

⁴⁵ „propter certas litteras...“ [Rechnungen 526].

⁴⁶ „...ratione suorū servitiorū in litteris expediendis pro necessitate septem sedium“ [Rechnungen 494].

mas összeget, 98 forintot és hét dénárt fizettek⁴⁷. A katona-kérdés kedvező elintézéséért kaphatta Pál mester ajándékba azt a kilenc forintot érő serleget, melyet „az előljáróság ügyében kiadott levelek és egyéb szolgálatok“ címén könyvelt el a számadás vezetője⁴⁸. Későbbi adatok is azt mutatják, hogy a secretarius szavának a súlyát ismerő szász várcsok sohasem fukarkodtak az ajándékokkal, szönyegekkel, drága kelmékkel és egyéb portékákkal, ha valami ügyes-bajos dolgukat a vajdánál el akarták intéztetni.

A secretariatus tehát mindaddig nem hozhatta magával a hagyományos ügyintézés modernizálást, amíg a titkár legfőbb feladata az ítélmester helyettesítése volt. Az ügyvitel megosztására csak akkor kerülhetett sor, amikor Barsay személyében állandóan Erdélyben tartózkodó protonotarius került az igazságszolgáltatás élére (1519). Bár adatok rendkívül gyéren maradtak, annyi mégis világosan látszik belőlük, hogy ez az újítás a vajdai kancellárián belől szintén elindította a hatáskörök szétválását. A jelek egyöntetűen mutatják, hogy ha a mohácsi katasztrófa a szépen megindult fejlődést hamarosan nem töri derékba, ugyanaz a folyamat, mely néhány évtizeddel korábban a királyi kancelláriában lezajlott, a vajdai írásszervben is végbement volna. A Mohács előtti utolsó secretarius, Körösy Miklós, hivatali működéséből fennmaradt emlékek már tanúskodnak a nagy változás megindulásáról.

Az ítélmester állandó jelenlétével ugyanis a secretarius az igazságszolgáltatással kapcsolatos összes teendők, tehát eddigi ügykörének nagyobbik része alól felszabadult. A jelenleg ismeretes forrásanyagban semmi nyoma sem található annak, hogy a titkár 1519 után is résztvett volna az igazságszolgáltatással kapcsolatos írásmunkákban. Bár a kutatás mai fokán újabb adatok bőséges előkerülésével még számolni lehet, annyi nyugodtan következtethető ebből a negativumból, hogy ha nem is intézményesen, de gyakorlatban a biráskodással kapcsolatos teendők a többi feladattól kezdtek elkülönülni. A középkori hivatalok patriarchalis viszonyai között természetesen, ha a szükség úgy hozta magával és a protonotarius éppen nem volt kéznél, a kancellária igazságszolgáltatási ügyintézését évtizedes gyakorlatból szintén jól ismerő secretarius is állíthatott ki bírósági iratokat. Magának annak a pusztá ténynek azonban, hogy a peres ügyek intézésére külön tisztviselő volt, azt kellett eredményeznie, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos írásbeliség az ítélmester kezében elkülönüljön a kancellária egyéb teendőitől. A Mohács előtti években tehát a kancelláriának két, egymástól meglehetősen önállóan dolgozó vezetője volt. A hivatali munka tényleges irányítása azonban a kancellária keretei közül kinőtt ítélmester kezéből lassan kezdett átesészni a vajda és irodája mellől el nem mozduló secretarius hatáskörébe.

⁴⁷ „...ratione iudicialiae super Petterfalua emanatae et ratione aliorum servitiorum...“ [Rechnungen 528–9].

⁴⁸ „...ratione litterarum ad negotia dominorum extradatarum et aliorum servitiorum...“ [Rechnungen 525].

Már a fentebb idézett szász példák is némi fényt vetnek arra, hogy az igazságszolgáltatás különválása után milyen ügyek maradtak meg a secretarius hatáskörében. Ezeken kívül azonban Kőrös Miklós és Beszterce város levelezése szolgál néhány olyan konkrét adattal, melyek a titkár feladatainak legalább is egyes részéről, félreérthetetlen tájékoztatást nyújtanak. Kőrös secretarius állította ki például a vajda kezéhez a szászoktól befolyó összegekről a nyugtát. Ő referálta a pénzügyi természetű kéréseket. Így 1525-ben ő intézte el, hogy a beszterceiek felmentést kapjanak a szászok taxája részletének befizetése alól. Ugyanakkor a vajda „ex relatione magistri Nicolai secretarii” intézkedett a beszterceieknek a szász taxából adandó kölcsön ügyében. A vajdai familiariusok ügyes-bajos dolgában szintén ő járt el⁴⁹. Állandóan a vajda mellett tartózkodott, akár a török ellen szállt táborba, akár pedig Budán akadt dolga és referálta a felmerülő közigazgatási, pénzügyi, katonai természetű ügyeket⁵⁰. Több jel mutat arra, hogy a vajdai kancellária egyre jobban növekvő hiteleshelyi jellegű oklevelezése is az ő ellenőrzése alatt folyt.

Körülbelül ennyi, ami a secretarius feladatairól ma adatszerűen megállapítható. A szász városok levéltárainak rendszeres átvizsgálása után dönthető majd vélegesen el, hogy a közigazgatási ügyek tényleg olyan kizárólagosan a secretarius kezében futottak-e össze, amiként azt a számomra egyedül hozzáférhető besztercei anyag mutatja. A titkárnak a vajda hiteleshelyi oklevelezésében játszott szerepére pedig a családi levéltárak további tanulmányozása deríthet majd fényt. Annyi azonban a fentiekből már most is látható, hogy az igazságszolgáltatási és közigazgatási adminisztráció a Mohács előtti vajdai kancelláriában meglehetősen határozottsággal szétvált egymástól. Ezzel valójában már itt erdélyi talajban adva volt a későbbi fejedelmi cancellaria maior és cancellaria minor csirája.

Az ügykörök megosztása szükségszerűen elindította a kancellária belső munkájának rendszerezését. Korábban, bizonyára mert a túlterhelt secretarius egyedül nem érkezett rá, az oklevelek ellenőrzését, javítását a notariusok is végezték. Ettől kezdve a jegyzők ilyen bevonására az ítélmester vagy a titkár munkájába alig akad példa. Kifelé a kancelláriából egyre inkább csak a két vezető volt látható. Mögöttük az üzem kisebb munkásai mindjobban háttérbe szorultak. Szucsáki Ambrus pályája és az oklevelek írásának összevetése azt sejteti, hogy a gyakorlat a scribák munkájában is bizonyos rendet teremtett⁵¹. Barla-

⁴⁹ Beszterce-Naszód vm. levéltára [Berger A., Urkunden-Regesten aus dem alten Bistrizer Archiv. Bistritz, 1892—4. jelzete szerint: B. 761, 764, 825, 842, 845. sz. Az ENMLt.-Leica gyűjteményében őrzött fényképmásolatuk jelzete: G. 3. 385, 431, 446, 429].

⁵⁰ Quellen I, 443. — ENMLt. Leica-gyűjt. G., 3. 445. — B. 841. Amikor egy ilyen ügyet nem ő referál, Kőrös szükségesnek látja sajátkezüleg rávezetni a referens nevét az oklevélre. Egyébként ezt az általa intézett ügyekben nem teszi [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 8].

⁵¹ A scriba és notarius az erdélyi szóhasználatban ugyanazt a rangot jelentette. Következetelen használatának tehát semmi jelentősége nincs.

bássy és Tomori alvajda, de Barcsay protonotarius is gyakran oklevelezett a vajdától külön, családi birtokáról⁵². Minthogy nekik és a vajdáknak ugyanaz a kancelláriai személyzet állott rendelkezésükre, a scribákat be kellett osztani az egyes méltóságok mellé. Nem mai értelemben vett hivatali beosztás volt ez; csupán a megszokás szabályozhatta, hogy ki melyik irnokot vitte magával, ha a kancellária tartózkodási helyéről hivatalos ügyben eltávozott. Amikor az alvajdák és a protonotarius a vajda udvarában tartózkodtak, akkor természetesen „az ő irnokuk“ szintén résztvett a kancellária rendes munkájában⁵³. Megfelelő terjedelmű forrásanyagon végrehajtott írásösszehasonlítással bizonyára el lehetne határolni az egyes notariusok rendszerinti munkakörét.

A vajdai kancellária tehát a középkor alkonyán jóval „modernebb“ hivatal volt, mint azt eddig vélték. Erdély kormányserve Mohács előestéjére eljutott a középkori magyar állam által kitermelt legfejlettebb formáig. A központ és a perifériák között a fejlődésben kimutatható évtizedes ütemkülönbségek teljes elismerése mellett sem hallgathatók el ugyanis az erdélyi társadalom és a vajdai hatalom részéről egyaránt megfigyelhető újtási törekvések. Nem csupán a szellemiekben és anyagiakban rohamosan gyarapodó, politikai szerephez jutott rendi társadalom igényelt szükségleteit kielégítő korszerűbb ügyintézt. A vajdának, a királyi trón egyik várományosának a politikai érdeke és egyéni hiúsága egyaránt azt kívánta, hogy Erdélyben az uralkodóval vetekedő, jól működő territorialis uralmat építsen ki magának. E fejlődésről különben nem csupán az ismertetett szervezeti újítások, hanem az oklevelek külső formája is tanúskodik. Ha Zápolya pompás kiállítású privilegiumait nézzük, melyek gyakran tartalmaznak lényeges birtokjogokat, megerősödik előbbi érzésünk: a nagyralátó vajda körül a budai udvar territorialis változata volt kialakulóban.

Ezek a mélyen gyökerező középkorvégi helyi hagyományok határozták meg a későbbi fejedelmi kancellária első korszakát. Nagyon helyes ösztönrel tapintott rá Pécsi a vajdai és fejedelmi kancellária közötti kapcsolatok lényegére. Szerinte a fejedelmi secretarius (vagy summus) cancellarius aprólékos, aktív kancelláriai munkássága „valahogy a Mohács előtti vajdai kancelláriában szereplő secretarius munkájára emlékeztet.“⁵⁴ A fejedelmi kancellár és a vajdai titkár ügykörének feltűnő egyezése nyomán valóban jogosan keresendő a későbbi cancellaria maior gyökere, valamint a kancellár sajátosan erdélyi jegyeket mutató munkakörének előzménye a középkorvégi vajdai kancelláriában. Nézetünk szerint is a középkori központi fejlődés határozta meg a maga lábán elinduló Erdély kormányserveinek alakulását. Ez a hatás azonban nem közvetlenül, hanem a Mohács előtti vajdai kancell-

⁵² ENMLt. Suky-es. lt. 1517. X. 31, 1525. VIII. 5, 13, IX. 4, X. 11. — Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 9, 48.

⁵³ Minthogy az alvajdáknak sohasem volt külön kancelláriájuk, ilyen értelemben nevezhették a szászok pld. Szucsáki Ambrust alvajdai notariusnak [Quellen I, 359, 362, 367—8, 451].

⁵⁴ Pécsi, i. m. 40.

láriában áthasonított helyi változatában lett alapja a fejedelemségkori központi hivataloknak.

De nemcsak a külső szervezet, hanem a hivatalnokok pályafutása is félreérthetetlenül mutatja, hogy a XVI. századeleji vajdai kancellária rákanyarodott a „modern” hivatalállás fejlődés útjára. Az egyszerű oklevélkiállító intézményből, miként valamivel korábban a királyi kancelláriában történt, itt is az ügyeket határozott szabályok szerint intéző „bürokratikus” hivatal volt kialakulóban. Kik voltak, melyik társadalmi rétegből jöttek, milyen pályát futottak be az erdélyi hivatalnok-értelmiség első képviselői, bizonyára lényeges kérdés a hivatal- és társadalomtörténész számára egyaránt. Hogy a fentebb vázolt hivatali keretek megteljenek emberi tartalommal, s hogy a további kutatást elősegítsük, az alábbiakban röviden összefoglaljuk mindazt, amit a vajdai kancellária Mohács előtti személyzetének életére vonatkozóan a töredékes adatok elárulnak.

3.

Az az összefüggő láncsor, mely a XVI. századeleji vajdai kancellária hivatalnoki karában kimutatható, az 1493-ban feltűnő KECSETI LÁSZLÓ és KECSETSZILVÁSI SZILVÁSY KRISZTÓF notariusokkal kezdődik.⁵⁵ Az előbbi jómódú dobokamegyei birtokos családból származott. Apja azonban az 1468. évi lázadásban való részvételéért minden vagyonát elvesztette.⁵⁶ Valószínűleg ez a katasztrófa s talán rokonainak Rápolti Gothárd kolozsmonostori apát, majd erdélyi prépostnak, valamint Kecseti Gál deáknak a beavatkozása terelte az elszegényedett család fiát szellemi pályára.⁵⁷ Bármiként is történt azonban a dolog Kecsetit, mindenképpen a kényszerűség szoríthatta a tanulásra és tette hivatalnokká. Ezzel szemben ugyanis birtokos elődeinek gazdálkodó életformája maradt. Tudását, hivatalnokoskodása alatt szerzett összeköttetéseit mind annak érdekében kamatoztatta, hogy ő is családjára régi életét élhesse. Miután 1493-ban sikerült elérnie, hogy apjának a kolozsmegyei Méhesen, Tuzsonban, Velkéren, Kisnyulason, valamint a tordamegyei Gerebenesen és Némán volt birtokait visszakapja, hamarosan — hihetőleg patronusainak: Drágffy Bertalannak és Losonczy Lászlónak a távozásakor (1495) — ott hagyta a kancelláriát. Ettől kezdve birtokain élt, s csak néha vállalt mint tekintélyes, jogbanjárta ember hivatalos funkciót a jóságai révén őt is közelről érintő ügyekben.⁵⁸

Kecseti Lászlónak az 1493-ban vele együtt említett Szilvásy Krisztof sőgora is földije volt. Ez a rokonság is közrejátszhatott abban, hogy Krisztof deák bekerülhetett a vajdai kancelláriára. Ő benne már van valami a munkája iránt önmagáért érdeklődő, új hivatalnok-típus-

⁵⁵ MODL 27221. — Rechnungen 213, 239.

⁵⁶ Kádár József, Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Ds., 1901. IV, 235.

⁵⁷ Kádár, i. m. IV, 234–6.

⁵⁸ TelOkI. II, 226, 298. — Nem valószínű, hogy az a László nevű vajdai notarius, akit 1504-ben említenek, Kecsetivel azonos lenne [Rechnungen 314].

ból. Az általa ellenőrzött, vagy írt oklevelekre például, ráírta a saját nevét (Zylwas). Minthogy ez csak később jött szokásba és egyelőre csak nála figyelhető meg, az ő egyéni újításaként kell elkönyvelnünk.⁵⁹ Szilvássy még Drágffy Bertalan második vajdaságát is végig szolgálta, és valószínűleg csak Szentgyörgyi Péter jöttével vált ki a kancelláriából. Családi vagyona nem lehetett jelentős, felesége jussán azonban ő is nagyobb földbirtokhoz jutott. Visszavonulása után azon gazdálkodott 1520 körül bekövetkezett haláláig.⁶⁰ A századok által neki juttatott ajándékok mutatják, hogy maga idejében a kancellária legügyesebb notariusus lehetett.⁶¹ Bár a régi életforma pályája delén őt is visszavonta a falusi gazdálkodó nemesek világába, ő már helyesen értékelte a hivatalnokoskodás jelentőségét családja jövőjét illetően. Leányát hivatalnok-emberhez, Podwynyai Pál deákhhoz, a dési sókamara alkamarsáshoz adta feleségül.⁶² Az idő a volt vajdai notariust igazolta. Veje ugyanis amellet, hogy Mohács után mint Ferdinánd egyik vezető híve, országos politikai szerephez jutott, felesége hozományát egyes pénzügyi műveletekkel a Bánffyok rovására alaposan megnövelte.⁶³

Az első valóban hivatalnok-pálya a SZUCSÁKI JÁNOS DEÁK mesteré. Ő már olyan környezetből indult el, melyben a fiatalabb nemzedék egy részét az anyagi szükség régebb idő óta tanulásra és hivatal-vállalásra szorította. A szapora kisnemes familiáktól lakott Szucságról származott.⁶⁴ Ebben az egymással összeházasodott rokoni közösségben mindig akadt egy-két szolgabíró, castellanus, familiaris, vármegyei notarius, deák vagy pap. Kolozs megye alispánjai szintén gyakran kerültek ki az idevaló familiarisok közül. Régebben is, Szucsáki János notariuskodása idején pedig még fokozottabb mértékben szerepeltek a szucsági kisnemesek a vajdai emberek sorában. Úgy látszik, hogy a kiszállásért járó néhány dénár is jól fogott a szegény atyafiságnak. Ezeknek az embereknek a tanulás és a hivatali vagy egyházi pálya volt az egyedüli kiút nyomasztó helyzetükből. Ők tekintélyt, befolyást, vagyont, előmenetelt nem a jobbágy-sessiot alig felülmúló birtokocskájuktól várhattak, hanem egyedül attól, hogy fejükkal vagy karjukkal mit tudtak maguknak az élettől kiharcolni. E körülmények eredményezhették, hogy Szucsáki két említett elődjétől eltérő pályát futott be.

Már apja, Szucsáki Mátyás is rendelkezhetett valamelyes jogi tudással és gyakorlattal, melyet megélhetése könnyítése végett szívesen hasznosított magán- és közszolgálatban egyaránt. 1461-ben a Bánffyak vallották ügyvédjüknek. 1467-ben pedig Rápolti György kolozsmegyei főispán nevezte ki alispánjává.⁶⁵ Az apának familiariuskodása során szövődött összeköttetései, ügyvédkedésével szerzett ismeretei hatással

⁵⁹ Janits, i. m. 64. — Km. Beke 284 (Az egész oklevél Szilvássy kezeírása).

⁶⁰ Kádár, i. m. IV, 252.

⁶¹ Rechnungen 191, 213, 239.

⁶² BánfOkl. II, 506.

⁶³ BánfOkl. II, 521—30. — Schuller Fr., Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens: VerArch. XXVI (1894), 253—6.

⁶⁴ A falu és családjai történetére vonatkozóan I. Csánki V, 416—7.

⁶⁵ BánfOkl. III, 44. — MODL. 27031.

lehettek a fiú pályaválasztására. Szucsáki János alapos iskolázáson mehetett keresztül, mert amikor 1496-ban a vajdai ítélőszék jegyzőjeként feltűnik, a tekintélyes magister címet használja.⁶⁶ A vajda távozásakor ő is elveszthette állását. 1497 nyarán minden cím nélkül említik mint vajdai embert.⁶⁷ Ugyanennek az évnek decemberében azonban már a kolozsmonostori konvent jegyzője.⁶⁸ A következő esztendőekben a hiteleshely kiadványain többször találkozunk lecta és correcta jelzések után aláírásával.⁶⁹ Ezt az addig ott szokatlan újítást, úgy látszik, ő honosította meg a konvent gyakorlatában. Bár vajdai kancelláriai működéséről csak 1501 márciusától kezdődően maradtak határozott adatok, valószínűnek tetszik, hogy amikor Szentgyörgyi Péter megszervezte erdélyi kancelláriáját, tehát legkésőbb 1500-ban, került át a vajda szolgálatába.⁷⁰ Neve ugyanis a kolozsmonostori kiadványokon 1499 áprilisa után többé nem szerepel. Ellenben még ebben az esztendőben feltűnik Szucsáki helyén Kezthewlcezi Sebestyén deák mester a konvent hiteleshelyi munkáját két évtizeden át vezető nagytudású notarius.⁷¹

Szucsáki a kancelláriába jutásától kezdve élete végéig megmaradt a vajdák szolgálatában. Előbb mint notarius, majd 1510 ősztől kezdődően mint secretarius működött. Jól képzett és az erdélyi gyakorlatot alaposan ismerő hivatalnok volt. A szászoktól és más felektől kapott honorariumokból, valamint a vajdától átengedett birság-részekből egy kevéssel megszerezhetette az apjától örökölt szucsági kúria tartozékait.⁷² Szucságon kívül azonban csak a később ennek határába olvadt Bocon volt kisebb birtoka.⁷³ Az eddig felszínre került adatok nem árulkodnak afelől, hogy hivatalnokoskodásával jelentősebb vagyont szerzett volna magának.

A kancellária egész személyzetéből legrészletesebben BARCSAY PÁL protonotarius élete ismeretes. Családjának levéltára ugyanis, legalább részben, napjainkig fennmaradt. Bár ezek az emlékek elsősorban vagyonszerzéséről, pályájának egyes állomásairól szólnak, belőlük mégis vetődik némi fény az emberre is. S a kicsillanó vonások mind azt mutatják, hogy méreteiben ugyan szerényebb, lényegében azonban ugyanolyan metszésű volt a Barcsay élete is, mint amilyent a humanizmussal átítatott budai kancelláriában abban a korban nem egyet találni. Ő az új hivatalnok-típus első erdélyi megszemélyesítője. Pályája sokáig párhuzamosan futott a Werbőczyével és a két élet között sok rokonvonal ismerhető fel. A szűkebb erdélyi keretek kisebb lehetőségei okozták, hogy ez a képzett, kemény akaratú, céltudatosan dolgozó egyéniség csak territoriális jelentőségű karriert futott be.

⁶⁶ MODL. 26939.

⁶⁷ TelOkl. II, 219—20.

⁶⁸ BánfOkl. II, 347. — MODL. 27764.

⁶⁹ TelOkl. II, 224, 234.

⁷⁰ Gyfhv. B. 1071.

⁷¹ MODL. 27092, 26474. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 48. No. 1.

⁷² Rechnungen 463, 478, 484. — MODL. 27235.

⁷³ MODL. 27268. — Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. I 182, 253.

Barcsay Pál pályája — minden jel szerint— sokkal mélyebbről kezdett felfelé ívelni, mint azt neve után gondolnók. Származása körül ugyanis — bár a genealógiai irodalom a később fejedelmet adó Barcsay familia tagjának tekinti⁷⁴ — bizonyos tisztázásra váró homályos pontok vannak. Pál mester ugyanis az Erdélyben jócsengésű Barcsay (de Barcha) nevet következetesen csak attól kezdve használta, amióta hivatali állása, befolyása, sőt vagyona is már tekintélyes helyet biztosított számára Erdély közéletében. Korábban KISBARCSAI PÁLNAK, egyszer BARCSAY DÉVAI PÁLNAK, családnevének első említésekor meg éppen csak DÉVAI PÁLNAK nevezte magát.⁷⁵ Mindez arra mutat, hogy eredeti neve Dévai volt és a Barcsayakkal csak anyai ágon volt atyafiságban. Anyja, Anna asszony ugyanis Kisbarcsai Vince unokája volt.⁷⁶ Konkrét bizonyosság ugyan nincs rá, de éppen a névcsereből gondolható, hogy apja nem lehetett anyjával egyenrangú származású. Bár ebben a korban még nem ritka dolog, hogy nemes családok lányai jobbágyfiakhoz is feleségül mennek, hihetőbb az, hogy Barcsay Pál mester apja szegényebb kis-nemes, polgár: a dévai uradalom literatus tisztviselője lehetett.⁷⁷ Így megmagyarázható volna, hogy miért kért Pál mester II. Ulászlótól nemességet, melyet aztán élete végén János királlyal is megerősítettett. Az Ákos-nembeli Barcsayaknak ilyen kétszeri címerbővítésre aligha lett volna különösebb szükségük. Ez inkább a hivatali pályán alulról felemelkedő új értelmiségi réteg körében megfigyelhető törekvés a XVI. század elején.⁷⁸ A Pál mesternek adott armális különben is annyira különbözik a Barcsay familiától, hogy címerbővítéssel ebben az esetben nem szükséges számolnunk.

Barcsay Pál az erdélyi írásbeliség legnagyobb forgalmú és legősibb üzemében, a kolozsmonostori konventben gyakorolta be azt, amit iskoláztatása alatt tanult. Akárcsak Szucsáki János, ő is alapos, korszerű, de hihetőleg csak hazai tanulmányokon mehetett keresztül. Az ő neve előtt szintén ott található már pályája kezdetén a magister cím. Neve a forrásokban 1492-ben tűnik fel abból az alkalomból, hogy mint a monostori konvent jegyzője követeli egy féltől a statutio honorariumaként magának kialakított egy ökröt és egy forintot.⁷⁹ Kolozsmonostori működése adatszerűen ugyan csak 1495-ig mutatható ki, minden valószínűség szerint azonban 1497-ig notariuskodhatott itten. Ekkor aztán Szucsáki Jánosnak adta át helyét.⁸⁰ Barcsay ezután egy időre eltűnik szem

⁷⁴ Kiss Bálint, Erdély régi családjai. A Barcsay család: Turul 1894. 69. 138, 177.

⁷⁵ MODL. 27591, 27593, 29615, 29914. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 37, 42. A hozzá közel állók élete végén is Dévaynak nevezik [TTár 1888. 799].

⁷⁶ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. No. 42.

⁷⁷ Mályusz Elemér, A magyar társadalom a Hunyadiak korában: Mátyás Emlékkönyv. Bp., é. n. I, 325.

⁷⁸ Turul 1934. 23–5, 1936. 35–6. — Fejérpataky—Aldásy, Magyar czimeres emlékek III, 57–62.

⁷⁹ MODL. 27075.

⁸⁰ MODL. 26938, 28877.

elől. Újból csak 1506. decemberében hallunk róla, amikor II. Ulászló az országbíró mellett jegyzőként teljesített szolgálatai jutalmául neki adományozza a hunyadmegyei Árki község felerészét.⁸¹ Ez az adat valószínűsíti azt a feltevést, hogy Barcsay 1497—1506 között a budai udvarban hivatalnokoskodott, s az említett adományt éppen a szolgálatból kilépésekor kaphatta. Az országbíró-vajda és Werbőczy 1507 elején hozhatták haza Barcsayt Erdélybe, hogy kezébe vegye a kancellária vezetését és megvalósítsa az adminisztrációban szükségessé vált, fentebb vázolt újításokat.

A királyi udvarban töltött évek döntőek lettek Barcsay egész életére. Kiemelkedett az erdélyi territoriális keretek közül és egy fejlődése csúcspontjára elért, hatalmas adminisztrációs szervezet központjának tagjaként országos távlatokra tett szert. Szigorú szabályokhoz ragaszkodó pontos munkája, a rendszeresség, a formák gondos betartása, a tudásból és gyakorlatból eredő magabiztos önállóság és több más eddig itt ismeretlen jegye a hivatali írásbeliségnek mind-mind a királyi udvarból hozott elemei Barcsay kancelláriai munkásságának. Amennyire a gyér adatok mutatják, Barcsay valóban nagy hozzáértéssel, meglehetősen önállósággal vezette a vajdai kancelláriát és készítette elő az ítélőmesterhez tartozó ügyeket. Ezzel nagyban megkönnyítette Werbőczy számára, hogy az országos politikába minél nagyobb erővel kapcsolódhassék be.

Amikor 1510 őszén Szentgyörgyi Péter a vajdaságról lemondott és csak az országbírószéket tartotta meg magának, Barcsay vele együtt újra Budára távozott. Csak 1516-ban tért vissza megint Erdélybe, miután Werbőczy leköszönt az ítélőmesterségről. Nagyon hihető, hogy a Zápolyával ekkor már szoros politikai szövetségben álló Werbőczy a vajdának maga ajánlotta az ügyek vezetésére Barcsayt, amikor az újonnan elnyert személynöki méltóságával összeegyeztethetetlen erdélyi ítélőmesterségtől megvált. Mindenesetre Barcsay 1516 októberétől kezdve újból a vajdai kancellária alkalmazottja volt.⁸² Minthogy már 1516 novemberétől kezdődően jelentős birtokokat kapott perbeli becses szolgálataiért, úgy látszik, hogy mindjárt visszatérésétől kezdődően ő lett a hivatal vezetője és résztvett az ítélőmesteri teendők végzésében is.⁸³ Az adminisztráció vezetése Szucsáki János etájt bekövetkezett halálával, az igazságszolgáltatás pedig Thuróczy Miklós alvajda elmenetelével (1517) juthatott Pál mester kezébe. Ezekben az átmeneti esztendőekben Barcsay szerepe felül a kancelláriai jegyzeteken kívül más nem tájékoztat. Az 1519. évi vízkereszti oktavális szék alkalmával mutatható ki először adatszzerűen, hogy Barcsay ítélőmesteri munkát végezett olyan időben, amikor még nem volt protonotarius.⁸⁴ Minthogy hivatali állását — második notariussága kivételével — aláírásaiban mindig rendszeresen feltüntette, nyugodtan mondható, hogy a tényleges munka-

⁸¹ MODL. 29914.

⁸² ENMLt. Wass-cs. lt. 1516. X. 11.

⁸³ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fase. 304. No. 7, 116. — Wass-cs. lt. 1516. X. 11.

⁸⁴ ENMLt. Kemény József, Diplomatarium Transsilvanicum IV, 180.

köre és címe közötti nagy különbség 1519 februárban szűnt meg. Ettől kezdve használta ugyanis rendszeresen a protonotariusi címet.⁸⁵ Érdekes volna tudni, hogy ezt a fontos újítást közvetlenül mi váltotta ki, és mi lehetett ebben a szerepe az ekkor már gyakori tartományi rendi gyűléseknek. Választ azonban erre a kérdésre is majd akkor lehet adni, ha a Mohács előtti erdélyi tartománygyűlések munkásságát a kutatás feldolgozta.⁸⁶

Ítélmesteri állásában Barcsay most már fokozottabb erővel láthatott neki családi vagyona megalapozásának. Ami budai hivatalnokoskodása alatt csak lassan haladt előre, új tisztségében hamarosan megvalósult. Bámulatos az a vaskövetkezetesség és szívósság, amellyel az 1516-ban Szilvásy Andrástól jó szolgálataiért kapott mezőszengyeli és mezőszakáli portióit komoly birtoktestté kerekítette ki.⁸⁷ Ettől kezdve egymást érik a különböző nagyságú birtokadományok azok részéről, akiknek ügyei tárgyalásakor — mint az évtizedeken át ismétlődő formula mondja — nem csupán jelen lenni, hanem használni is igyekezett.⁸⁸ Nem tartozik ide azoknak a rendkívül változatos fogásoknak az ismeretése, melyekkel Pál mester a többi szengyeli birtokos részét rendre mind megszerezte s a szomszédos falvakban is megvetette a lábát. Ugyanígy járt el Werbőczy és sok más hivatalnok ebben a korban. Különbség csupán birtokszerzéseik arányában, nem pedig módszereikben volt. Új birtokaival kapcsolatos ügyei érdekében Barcsay 1525-ben a vajdától magának szerezte meg Torda megye főispánságát; a következő évben pedig Keménytelke nevű birtokát Kolozsból áttétette saját joghatósága alá.⁸⁹ Mohács előestéjén (augusztus 24-én) is legfőbb gondját különféle birtokseréinek, szerzeményeinek a királlyal és vajdával való jóváhagyatása alkotta.⁹⁰

A mohácsi csatavesztés után Barcsay hunyadmegyei birtokaira vult vissza, s mint Hátszeg-vidék kapitánya a török esetleges próbálkozásainak megelőzése céljából szervezte a Maros-völgy védelmét.⁹¹ Egyidejűleg kisbarcsai kúriájából, miként azt korábban szintén tette, protonotariusi teendőit is ellátta.⁹² Barcsayt tekintélyes birtokai már végleg Erdélyhez kötötték. Ezért Zápolya királlyá koronázása után sem igyekezett nagyobb méltóság szerzésére, hanem továbbra is megelégedett

⁸⁵ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 284. No. 5. Fasc. 149. No. 7. — Gyf. B. 439.

⁸⁶ A Mohács előtti gyűlések problémájára Mályusz Elemér egyetemi tanár úr (Budapest) volt szíves figyelmeztetni.

⁸⁷ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 7.

⁸⁸ „...in nonnullis rebus suis peragendis non solum adesse, verum etiam prodesse curavisset...” [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 149. No. 7., Fasc. 304. No. 115].

⁸⁹ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 8., Fasc. 327. No. 1.

⁹⁰ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 34.

⁹¹ Beszterce-Naszód vm. lt. B. 916. ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 503.

⁹² Gyf. B. 477. 1520. nov. 26. — Schuller, Regesten zur Geschichte der siebenbürgischen Landesteile Ungarns. 1526—40: Hermannstädter Gymnasialprogramm 1906/7. 2.

az erdélyi ítélőmesterséggel.⁹³ Régi összeköttetéseit inkább birtokainak a Habsburg-pártiak elkobzott vagyonából való gyarapítására használta fel. Amikor aztán a németbarátok kerültek Erdélyben túlsúlyba, Barcsayt mint az ellenpárt egyik főemberét Szebenben elzárták, legkedvesebb birtokát, Mezőszengyelt, ottani udvarházával együtt felprédálták. Miután mindenéből kifosztva Szebenből végre megszabadult, követte Zápolyát lengyelországi bujdosásába.⁹⁴ Ferdinánd visszaszorítása után, minthogy Erdélyben egyelőre még a Habsburg-párt volt az úr, Barcsay az újjászervezett királyi kancelláriában kapott secretariusi állást; itt ismét Werbőczy lett a főnöke. Buda 1530. évi ostroma még az udvarban érte, de minden jel azt mutatja, hogy mielőbb szeretett volna hazajönni Erdélybe. Itteni, egyelőre ugyan nem foganatosítható birtokadományokat kért és megszerezte magának Hunyad megye főispánságát.⁹⁵ 1531 tavaszára végre Erdély egyes részeiben a Zápolya-párt helyzete annyira megerősödött, hogy királya kíséretében Barcsay is hazatérhetett, és újból elfoglalhatta ítélőmesteri állását.⁹⁶ A széthullott régi adminisztrációs szervezet talpraállításakor azonban az ő tapasztalatait már nem sokáig használhatták, mert visszatérése után alig egy esztendővel váratlanul meghalt. 1532 február elején még Báthory Istvánnal pereskedett, június 21-én Werbőczy már mint néhairól emlékezik meg róla.⁹⁷

Barcsay pályája átfogta azt az egész korszakot, melyben a „modern“ vajdai kancellária kialakult. Egyéni sorsa mutatja, hogy ez az organizmus miként vészelté át a Mohács után bekövetkezett nagy törést és lett hanyatló formájában is az újkori központi szervezet fejlődésének leglényegesebb alapeleme.

Barcsay tehetséges kollégájának, Kőrösy Miklós secretariusnak a személyét, annak ellenére, hogy működéséről viszonylag bőven maradt adat, teljes homály fedi. Abból, hogy nem igyekezett itt birtokot szerezni, s hogy a vajdai kancelláriából egyedül ő távozott el Zápolyával a királyi udvarba, talán szabad arra következtetni, hogy nem volt erdélyi származású.⁹⁸ Családneve után ítélve, melyet különben a legritkább esetben használt, arra gondolhatni, hogy Szlavóniából idekerült Zápolya-familiáris volt. Működése a vajdai kancelláriában — szálkás írása alapján — 1514 tavaszától kezdődően mutatható ki.⁹⁹ A mohácsi vész után követte Zápolyát Budára, s mint királyi secretarius folytatta eddigi munkáját, buzgón referálva az erdélyi szász városok ügyeit.¹⁰⁰ Amikor János király ügye rosszra fordult, Kőrösy vagy elpártolt tőle, vagy meghalt, vagy pedig kivált a hivatalból. Később ugyanis, ameny-

⁹³ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 327. No. 2.

⁹⁴ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 6.

⁹⁵ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 12. — Kemény, Diplomatai Transsilvanici Supplementum VI, 171–6.

⁹⁶ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 6. — Leica-gyűjt. G. 3. 701.

⁹⁷ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 32. — Kemény, i. m. 203–6.

⁹⁸ Egyetlen javára történt erdélyi adomány ismeretes, de tartós birtoklása ezen a ponton sem mutatható ki. [MODL. 27130. — Kádár, i. m. II. 231–2].

⁹⁹ Beszterce-Naszód vm. lt. B. 586. ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 272.

¹⁰⁰ Beszterce-Naszód vm. lt. ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 528, 564, 571.

nyire a hiányos erdélyi forrásanyag alapján megítélhető, többé nem szerepelt Zápolya kancelláriájában és közvetlen környezetében.

A folyamatosságot azonban a vajdai kancellária Mohács utáni életében nem egyedül a Barcsayéhoz hasonló hanyatló pályák mutatják. Olyan karrierök is bizonyítják ezt, melyek 1526 előtt kezdődtek ugyan, de csak a nagy változások után bomlottak ki teljesen. Az új utakra lépett Mohács előtti kancellária hagyományait vitték tovább azok a notariusok, akik János király vajdái alatt jutottak vezető szerephez. Közöttük első helyen említendő Szucsáki Ambrus deák.¹⁰¹ Ő már szinte hagyományossá vált úton jutott be a vajdai kancelláriába. Pályáját apja, a már említett Szucsáki János deák készítette elő. Tudása és összeköttetései átadásával ő egyengette a fia útját¹⁰² arra a pályára, melyen ő is volt. Iskoláztatása után Szucsáki Ambrus apja támogatása mellett tette meg az első lépéseket és szerezte meg a gyakorlatot. Nevét 1512-ben említik először, amikor apjával együtt homo regiusként jár el egy introductionál.¹⁰³ A következő esztendőben aztán mint vajdai ember egyre gyakrabban szerepelt az oklevelekben. Ebben az időben ügyvédkedéssel kereshette kenyerét.¹⁰⁴ Ambrus deák 1519 elején a kolozsmonostori konvent élére az etájt meghalt Kezthewlczí Sebestyén notarius helyére került.¹⁰⁵ Egyidejűleg azonban ügyvédi teendőket is végzett.¹⁰⁶ Hiteleshelyi működése nem korlátozódott a szokásos notariusi munkára, hanem, amint jellegzetes nagy betűivel írt regesztái és rájegyzései bizonyítják, megkísérelte a konvent levéltárának újabb anyagát elrendezni.¹⁰⁷ Kolozsmonostori jegyzősködése azonban nem tartott sokáig. 1520 márciusában már Barlabássy Lénárd alvajda notarius.¹⁰⁸ Úgy látszik, hogy egy ideig, talán mint a kancellária legfiatalabb tagja, az alvajdák mellett teljesített szolgálatot. 1521-ben Báthory Szaniszlófi István, 1523-ban pedig Tomori István alvajda jegyzője volt.¹⁰⁹ Mohács után is Erdélyben maradt és szolgálata akkor sem szakadt meg, amikor Perényi Péter átpártolt Ferdinándhoz. 1528 nyarán még kétségtelenül a kancelláriában működött.¹¹⁰ Mindaddig, amíg a két ellenpárt közül az egyik újból nem jutott annyira túlsúlyra, hogy a normális élet megindulását biztosítani tudja, Szucsáki Ambrusról is

¹⁰¹ Nem tévesztendő össze kortársával és rokonával Szucsáki Sándorházy (vagy csak Szucsáki, vagy Sándorházy) Ambrussal, Kolozs megye alispánjával. A fennmaradt adatok többsége ugyanis nem a kancelláriai jegyzőre, hanem az alispánra vonatkozik. Az adatok szétosztása e két személy között a notarius által meglehetősen következetesen használt literatus cím alapján történt [Vö. MODL. 27130, 27228, 27236, 27108. — Km. Beke 395., Gyf. B. 883].

¹⁰² MODL. 27268.

¹⁰³ MODL. 27115.

¹⁰⁴ Gyf. B. 438, 811. TelOkl. II, 319. — ENMLt. Suky-os. It. 1517. X. 31.

¹⁰⁵ ENMLt. Bánffy rok. It. VI. R. Fasc. 48. No. 1. — TelOkl. II, 368.

¹⁰⁶ Gyf. B. 438, 811.

¹⁰⁷ Km. Beke 322 (Hátán levő rájegyzés).

¹⁰⁸ TelOkl. II, 446.

¹⁰⁹ Quellen I. 362, 367, 451. Gyf. B. 836.

¹¹⁰ Quellen II, 205, 115.

hallgatnak az adatok, akárcsak az egész vajdai kancelláriáról. Amikor azonban elkezdődött a szétzúllott állmszervezet újjáépítése, Ambrus deák, a hivatal többi megmaradt tagjával együtt ismét ott áll a vajda mellett. Barscay Pál halála után, valóban nem is lehetett más a kancellária vezetője, mint az ügyeket legjobban ismerő Ambrus deák. Ítélmesteri munkájáról 1533 kezdetétől 1535 január hó elejéig maradtak adatok.¹¹¹ Ez év január negyedikén még működött, három héttel később azonban Majláth vajda terjedelmes ítéletlevelét már nem Szucsáki, hanem (Albisi) Bernát mester királyi protonotarius lectazta és kiadványozta.¹¹² Minthogy az általános gyakorlat szerint a vajdai oklevelezésbe a királyi ítélmestereknek ekkor már nem volt beleszólásuk, hihető, hogy Bernát mester bevonását a vízkereszti oktáván tárgyalt ügyek elintézésébe éppen Szucsáki Ambrus hirtelen halála tette szükségessé.¹¹³

Szucsáki Ambrus helyét mindjárt 1535 április havának a végén betöltötték (SZALÁNKEMÉNYI) ALBERT deák magisterrel.¹¹⁴ Bár egyetlen vajdai protonotarius hivatali működésének nem maradt meg annyi emléke, mint az övének, személyére vonatkozóan mégis alig sikerült valamit megtudni.¹¹⁵ Neve után ítélve Albert deákot is az a nagy népmozgalom sodorta Erdélybe, mely a törökök által veszélyeztetett déli határvidékről a XV. századtól kezdve szakadatlanul folyt az ország védettebb tájai felé. Kakas István, a későbbi jeles diplomata családjának sorsából ismeretes, hogy Szalánkeményből, melyet a törökök 1521-ben végleg elfoglaltak, érkeztek Erdélybe, közelebről Kolozsvárra, áttelepülők.¹¹⁶ Hihetőleg Albert mestert ugyanaz a menekült-hullám vetette Kolozsvárra, mint Kakas István apját. Itteni gyökérverésére, életének főbb mozzanataira vonatkozóan Kolozsvár város jelenleg hozzáférhetetlen levéltára szolgálhatna bővebb felvilágosításokkal. Szalánkeményi Albert, ha fiatalon is, de már kész emberként érkezett Erdélybe. Első itteni említése (1521) ugyanis azt mutatja, hogy ügyvédkedéssel foglalkozott.¹¹⁷ 1522-ben azonban már a vajdai kancellária tagjaként vezeti rá egy alvajdai oklevélre a perhalasztásról szóló feljegyzést.¹¹⁸

¹¹¹ Quellen II, 339, 441. — ENMLt. Kemény, Appendix Diplom. Transsilv. IX, 190.

¹¹² Pécsi, i. m. 19. — ENMLt. Török Bertalan gyűjt. 1535. I. 25. — Bernát mester családnévére vonatkozóan l. Fögel József, i. m. 25, 43. — MODL. 32064.

¹¹³ Pécsi, i. m. 20. 77 jegyz.

¹¹⁴ Quellen II, 404, 411. — ENMLt. Bánffy, rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 5.

¹¹⁵ Teljes nevét egyetlen kancelláriai jegyzet őrizte meg [„Idem magister Albertus de Zalankemen prothonotarius Transsilvanus, qui supra, manu propria.“ ENMLt. Wass.-cs. lt. 1538. V. 14]. Ennek írását a Mohács előtt szereplő Albertus literatúsával összehasonlítva, sikerült pályájának főbb állomásait tisztázni [ENMLt. Béldi.-cs. lt. 1528. I. 27].

¹¹⁶ Veress Endre, Zalánkeményi Kakas István (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., 1905. 12.

¹¹⁷ Egy nem egészen világos, de minden jel szerint 1521-ben kelt perbeli emlékeztető jegyzet teljes nevén említi Szalánkeményi Albertet [MODL. 27118].

¹¹⁸ ENMLt. Béldi.-cs. lt. 1522. I. 27.

Bár az eddig felszínre került forrásanyag ettől kezdve több mint egy évtizeden keresztül semmit sem árul el Albert deák felől, ismerve a kancelláriai tisztviselők állandóságát, biztosra vehető, hogy ebben az időben is a vajdák mellett dolgozott. Erre mutatnak újbóli feltűnésének körülményei. Az oklevelek ugyanis már 1535 tavaszától kezdődően, amikor ítélőmester lett, kezdték újból emlegetni.¹¹⁹ Minthogy az állások betöltése a vajdai kancelláriában ekkor már előléptetészerűen történt, nehezen képzelhető el, hogy Albert deák minden további nélkül Szucsáki Ambrus helyére kerülhetett volna, ha történetesen előzőleg is nem szolgált állandóan ugyanott. Itélőmesterségének 1540-ig maradtak emlékei¹²⁰. Karrierjét patronusának Majláth Istvánnak a bukása törhette derékba. Vagyonszerzéséről csupán egyetlen adat került eddig elő. 1537-ben a vajdától a hunyadmegyei Alsó- és Felsőszilváson kapott részbirtokot¹²¹.

A vajdai kancellária többet szereplő vezető tisztviselői mellett a jelentéktelen írnokok sorában is a fentihez hasonló állandóság mutatható ki. Anélkül, hogy teljességre törekednénk, példaképpen megemlíthetjük az alábbi scribák pályáját. KERESZTURI (SZEGEDI) SIMON deák 1525-ben Tomori alvajdának volt a notariusa. Ugyanő 1528-ban tagja Perényi Péter vajda kancelláriájának. Hivatalában maradt akkor is, amikor a vajda átpártolt Ferdinándhoz¹²². Hunyadmegyei származású ember volt és valószínűleg Barcsay Pál vitte be a kancelláriába. Talán vele azonos az a Simon deák nevű familiáris, akit a király 1534-ben a román vajdákhöz küldözgetett követségbe¹²³.

SZÓKEFALVI JÁNOS deák Mohács előtt ügyvédkedett; 1534—39 között a vajdai kancellária jegyzője volt¹²⁴. PESTI GÁSPÁR előbb királyi secretarius, 1538—40-ben pedig Majláth István vajda notariusa, Ferdinánd erdélyi uralma idején pedig Haller Péter kincstartó mellé rendelt ellenőr (cetraseriba).¹²⁵ Alapos írásösszehasonlítás hivatott majd eldönteni, hogy ez a CASPARUS PESTIENSIS vajjon nem egy személy-e azzal a CASPARUS DE BOD-dal, akit 1540—45 között Fráter György protonotariusként tartanak számon¹²⁶.

Meggyőződésem, hogy a behatóbb forráskutatás igazolni fogja a fenti példákból kibontakozó vázlatos képet. A személyzetnek az állandó cserélődése, hullámozása, mely a későbbi fejedelmi kancelláriák jellemző

¹¹⁹ Quellen II, 404, 411, 627—8, 633.

¹²⁰ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 43, Fasc. 125. No. 103, Fasc. 293. No. 1. — Suky-cs. lt. 1538. V. 14.

¹²¹ Gyf. B. 863.

¹²² Gyf. B. 473, 851. — Janits, i. m. 65³⁸ jegyz.

¹²³ Quellen II, 373—4, 376—7, 547.

¹²⁴ Pécsi, i. m. 20. 78-9 jegyz. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 17. No. 9, Fasc. 20. No. 9.

¹²⁵ Quellen II, 461, 575—6, 668. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 43. — Ember Győző, Az újkori magyar közigazgatás története Mohács-tól a török kiűzéséig (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. 1.) Bp. 1946. 403.

¹²⁶ Pécsi, i. m. 24.

sajátossága, a kevesebb alkalmazottal dolgozó vajdai írásszervben nem figyelhető meg. A Mohács utáni fordulatokban, megrázkódtatásokban nem szűkölködő idő alatt is nagyjából ugyanazok a régi tisztviselők vannak a kancelláriában. Az olyan átfutó emberek, mint Bethlen Elek alvajda notariusus, EGREGI FERENC, akinek a neve csak 1529-ben szerepel néhányszor, ekkor még kivételt alkotnak¹²⁷.

4.

A felsorakoztatott életrajzok éppen olyan meggyőzően példázzák, mint a szervezeti újítások, hogy Zápolya Mohács előtti kancelláriája lényegesen különbözött attól a primitív írásszervtől, mely az előző századokban állott a vajdák rendelkezésére. Külső jegyek és belső emberi tartalom egyaránt mutatják, hogy fejlődése rálépett arra az útra, melyen előtte a királyi kancellária haladt. Egyes pontokon közelebb jutott a korszerű megoldásokhoz, másokon viszont még a régi hagyományok maradtak a döntőek. Régi és új elemek különös vegyülete volt az a hivatalsszervezet, melyet az 1526. évi nagy fordulat Erdélyben talált. Egészen modernül ható hivatalnok-pályák és primitív, ősi megoldások váltogatták egymást benne¹²⁸.

A kancellária a tisztviselők életpályájának a tükrében látszik legmodernebbnek. Míg korábban a hivatali személyzet a mindenkori vajda személyes hívei közül került ki és ennek megfelelően minduntalan cserélődött, a XVI. századfordulón innen a kancellária ugyan abban az összetételben állott az egymást váltogató vajdák szolgálatára. Szucsáki János három, Barcsay Pál pedig négy vajda alatt szolgált. A többiek is bekerülésüktől kezdve halálukig a kancellária tagjai maradtak. A Mohács utáni zavarokban előbb a Zápolya-párt, később a Habsburg-párt, végül ismét a Zápolya-párt vajdái mind nagyjából ugyanazzal a hivatalnok-gárdával intézték Erdély ügyeit. De nem csupán a régi feudális vajdai kormányzat nem nélkülözhetette ennek a gárdának a szaktudását és gyakorlatát. A tisztviselők maguk is elválaszthatatlanul egybeforrtak munkájukkal. A familiaris notariust nem a gyakran változó hivatalaihoz, hanem dominusához fűzték bensőséges szálak. Neki olyan szokványos deák-műveltsége volt, hogy ura egyaránt használhatta őt castellanusnak, provisornak, vagy kancelláriai scribának. Szükség szerint változó megbízatásaival éppen ezért nem is alakulhatott ki lelkiközösége. Az ő életének a súlypontja, miként Kecseti László esetében előbb megfigyelhető volt, mindvégig kívül maradt azon a hivatali elfoglaltságon, mellyel kenyerét kereste. Ezzel szemben a Szucsáki Jánossal és Barcsay Pállal jelentkező új nemzedék tudatosan készült hivatali pályájára. Náluk az írással való foglalkozás már nem mellékes dolog, melyet

¹²⁷ ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 632, 634. — Bánffy rok. lt. IV. R. Fasc. 184. No. 4, Fasc. 192. No. 16.

¹²⁸ Az oklevelekhez szükséges papírt vagy hártyát, amint még a század végén is szokásban volt, a felek természetben tartoztak beadni a kancelláriára. [Quellen I. 359, II. 404, 411. — Gyf. h. káptalani lt. Vegyes levelek 76. cs. Lugos 1598].

cserélgetni lehet gazdasági vagy katonai megbizatásokkal. Ők mindenek előtt hivatalnokok akartak lenni. Ezt tartották élethivatásuknak, s ezen a pályán akartak boldogulni. Fiatalságuktól kezdve késő öregségükig ugyanazon a pályán, többnyire ugyanabban a hivatalban működtek. Megismerték az ügyintézés minden csinját-binját. Akkora tapasztalatra és szakismeretre tettek szert, hogy azelőtt mindenkinek meg kellett haljania. Amíg ezek a tisztviselők az írnokságtól eljutottak a protonotariussáig, életük teljesen összeforrott hivatalukkal és azokkal, akikkel együtt dolgoztak. Az ő életük nélkül hivataluk multja, hivataluk viszonyai nélkül pedig az ő egyéni emberi sorsuk nem érthető meg. Láttuk, hogy Szentgyörgyi Pétertől kezdve a kancelláriai alkalmazottak előlépészerűen haladtak a ranglétrán. Ez tette lehetővé a hivatal hagyományainak átörökítését a fiatalabb tisztviselőkre. Különleges szakismeretei viszont egyre nagyobb befolyást biztosítottak e közösségnek. A kancellária ugyanis már zárt érdekközösség, s egyáltalában nem tekinthető véletlennek, hogy élére a vajdák többé nem állítják kívülről hozott embereiket. Szucsákiek a lassan kialakuló hivatásos hivatalnok-réteg első erdélyi futárai.

Új ember-típus jelentkezik bennük, mely féllábvával már átlépte a középkori és újkori élet között húzódó mesgyét. Bár többnyire szegények és egyszerű származásúak, tudásuk és szakismeretük a hatalmat birtoklók részéről nélkülözhetetlenné tette őket. Az ügyek legnagyobb része a secretarius referentiájával került a vajda elé, s így az elintézését nem kis mértékben az ő véleménye alakította ki. A bíraskodásban is ekkor már az ítélmester szakvéleménye volt a döntő, nem pedig az alvajda vagy a vajda szava. A társadalom megérezte, hogy az ügyek tényleges intézése a nagyúri vezetőktől: a vajdaktól és familiariusaiktól: az alvajdaktól, átcsúszott a szakszerűséget képviselő szürke hivatalnokokhoz. Felismerte a nagy lehetőséget, hogy ezen az úton a vagyontól és származástól független szaktudás segítségével a legalacsonyabb származású ember is feljuthat az ország sorsát intéző vezetők közé, s ezért egyre nagyobb számban küldte fiait erre a pályára. A társadalom értékelését mutatják a hivatalnokok jóindulatának megnyerésére hozott jelentős anyagi áldozatok. Főnökeikkel szemben nélkülözhetetlenségüket, a felek körében növekvő tekintélyüket érezve, egyáltalában nem csodálható, hogy igyekeztek szerepükhöz méltó helyet kiharcolni maguknak a társadalomban. Címek és adományok szerzése mind ezt a célt szolgálta.

Eppen Barcsay Pállal példázható, hogy egyetlen hivatalnok-pálya mekkorát javíthatott egy család társadalmi helyzetén. Pályáját szegényen kezdte, s amikor meghalt, olyan jelentős vagyont, címeket és társadalmi tekintélyt hagyott hátra, hogy azok segítségével gyermekei már a legelőkelőbbekkel kerülhettek összekötetésbe¹²⁹. A hivatalnokoskodás bevonult a vagyonszerzés és társadalmi emelkedés eszközei közé.

¹²⁹ A következő birtokokat hagyta fiaira: Mezőszengyel, Mezőszakál, Keménytelke, Iklánd, Lekence, Dátos, Kapus (Torda m.), Tótháza (Kolozs m.), Kisbarcsa, Oláhbrete, Gancaga, Kovragy, Bacalar, Pokolvalcsal, Jóvalcsál, Arki, Bacsí (Hunyad m.) [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 23].

A szakismeret és a politikai hatalom birtokosainak a szövetsége ettől kezdve lett Erdélyben is a társadalom állandó felfrissülésének egyik igen fontos csatornája.

Annak ellenére, hogy Barcsayék nemzedéke már felszabadulóban volt a familiaritas szigorú kötöttségei alól, még messze állott az újkori személyi függetlenségtől. Ez a személyzet is a vajda familiarisaként került a kancelláriába. Kiválasztásánál azonban nem a korábbi személyes kapcsolat, hanem a szakismeret volt a döntő. Az Erdélyben gyökeretlen XVI. századi vajdák már nem családjuk familiájának kipróbált tagjaiból, hanem a helyi szokásokat ismerő literatusok közül válogatták össze kancelláriai alkalmazottaikat. A fentebbi életrajzi vázlatok szinte szabályszerű szokásnak mutatják, hogy a vajda, ha irodájában egy hely megürült, arra a kolozsmonostori konvent notariusát alkalmazta. Ha arra gondolunk, hogy Kolozsmonostor volt a középkori erdélyi írásbeliség legnagyobb forgalmú központja, s hogy a vajdai megbízatások nagy száma következtében szinte a kancellária segédhivatalának számított, természetesen találjuk e szokás kialakulását¹³⁰. A vajdai és hiteleshelyi, tehát a teljes erdélyi írásbeli gyakorlatot jobban ismerő alkalmazottakat a kolozsmonostori jegyzőknél a vajda keresve sem találhatott volna. S éppen mert a familiaris és dominus közötti kapcsolat nem messze visszanyuló, régi lekötöttségeken alapult, a vajda és kancelláriai alkalmazottai között a familiaritásnak egy szabadabb változata alakult ki. Ezek a tisztviselők ugyanis a vajdának nem mint nagybirtokos főúrnak, hanem mint az erdélyi kormányzat akkori első emberének voltak a familiarisai. Ha a vajda változott, ők akkor is helyükön maradtak. Patronusoknak új hivatalfőnököket ismertek el, aki szintén kötvé volt hozzájuk, mert ők biztosították kormányzatának szakszerűségét és a helyi szokásoknak a társadalomtól már követelt megtartását.

Javadalmazásukat, akárcsak a többi familiaris, természetben kapták. Ruhanemű járandóságukat például, úgy tetszik, a szebeni huszadhivatal külföldi áruiból utalták ki¹³¹. Rendes fizetésükhöz járult a vajda által a birságokból tetszése szerint juttatott kisebb-nagyobb rész. 1510-ben például, Szucsáki János két ökör fejében átengedte Barlabássy alvajdának azt a birságrészt, melyet a vajda neki adott¹³². Jelentősebb lehetett az a mezőszengyeli bírói rész, melyről Zápolya 1525-ben Barcsay Pál javára lemondott¹³³. A hivatalnokok jövedelmének és vagyonosodásának alapját azonban nem ezek, hanem inkább a rendkívüli elismerés-

¹³⁰ A kolozsmonostori protocollumok és kiadványok írásának a vajdai oklevelekével való összevetése további lehetőséget nyújtana annak az egészen szokatlanul szoros kapcsolatnak a feltárására, mely Erdélyben a hiteleshelyek és a központi adminisztráció írásbelisége között megfigyelhető. Ha ismeretes lesz a két hiteleshely középkori működése, akkor adható majd teljes kép a fejedelemségek írásbeliség középkori alapjairól. Ezeknek a kapcsolatoknak a tisztázása végül magyarázatot ígér az erdélyi hiteleshelyek újkori működésében megfigyelhető szokatlan vonásokra is.

¹³¹ Rechnungen 312.

¹³² ENMLt. Wass-cs. lt. 1510. VIII. 11.

¹³³ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 107.

ként nyert birtokadományok és a felektől kapott ajándékok alkották. Ismét Barcsayra hivatkozhatunk, annak igazolására, hogy kitartással pusztán hivatali szolgálatokkal minden királyi vagy vajdai adomány nélkül is olyan jelentős birtokokat szerezhettek a központban lévő tisztviselők, mint például az ő mezőszengyeli uradalma.

A kancelláriai személyzet helyzete valahogyan azoknak az újkori familiarius-hivatalnokoknak a viszonyaira emlékeztet, akik dominusai-kon kívül, közvetve már az államhatalommal is kapcsolatban állottak.¹³⁴ Ezeknek a fizetése ugyanis abból az összegből történt, melyet a dominus szokott sallariumán kívül külön arra a célra kapott az uralkodótól, hogy hivatali munkájának segítőtársait abból javadalmazza. A Mohács előtti vajdai tisztviselők esetében nem a fizetésnek ez a sajátos átmeneti formája, hanem az fejleszthetett ki valamelyes szolidaritást az erdélyi rendi társadalom és a kancelláriai személyzet között, hogy a más vidékről származó és változó vajdákkal szemben a helyi szokásokat és gyakorlatot az adminisztrációban ők képviselték.

Az új hivatalnok-típus jelentkezése tehát már a Mohács előtti Erdélyben felismerhető. Az uralmon levő birtokosság még nem látta, de az alacsonyabb társadalmi rétegek feltörő elemei megéreztek, hogy a szellemi fölény leginkább a hivatali pályán érvényesülhet az anyagi hatalommal szemben. Ezért verbuválódott az első hivatásos bürokrata-réteg főként a szegény kisnemesség, polgárság és jobbgáyság soraiból. Az erdélyi társadalom fejlettségét mutatja, hogy a territoriális feladatok végzésére már rendelkezett elegendő tanult emberrel és volt ereje az írásbeliség itteni szerény stallumait ezek számára biztosítani. Mielőtt azonban ez a réteg kellően megerősödhetett és elterebélyesedhetett volna, az önálló fejedelemség megszervezésével erejét meghaladó feladatok szakadtak a nyakába. Ezért kellett az erdélyi állam gépezetének elindítását a keleti magyar királyság ide szorult szakembereinek magukra vállalniok. A vajdai kancellária körül elhelyezkedő autochton réteg átmentette ugyan a középkori fejlődés hagyományait a fejedelmi kancelláriába, de arra már nem volt ereje, hogy a Mohács előtti új adminisztrációs törekvéseket uralomra juttassa. Mindez nem von le semmit annak a felismerésnek a jelentőségéből, hogy az erdélyi vajda kormány-szervezete Mohács korára eljutott a középkori magyar fejlődés szintjére, s csak a későbbi nagy változások gáncsolták el ennek a honi talajból sarjadozó modern adminisztrációnak a kiteljesedését.

JAKÓ ZSIGMOND